

SZ. KRISTÓF ILDIKÓ

A GULYÁSOK, A SZENTEK ÉS A BOR.
 EGY 18. SZÁZAD VÉGI ISTENKÁROMLÁS
 "SÛRÛ" TÖRTÉNETE

(Megjelent in *Népi kultúra - népi társadalom, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*, 2003, 165-194.)

Írásomban egy jó kétszáz évvel ezelőtti júliusi délután eseményeit kísérem meg "újramesélni" - azaz egyfajta történeti antropológiai/mikrotörténeti nagyító alá helyezve értelmezni.¹ A történet az 1770. évbe vezet bennünket, színhelye a Kiskunfélegyházához tartozó ferencszállási csárda, s maroknyi szereplőjének az eseményekről elmondott különböző verzióit egy még abban az évben megkezdett, majd 1771-ben újratárgyalt istenkáromlási per iratanyaga őrizte meg.²

¹ Az újrameselés, mint sajátos történetírói narratív szerepéről ld. BURKE 1992a és DAVIS 1987. Jelentősebb, s immár magyarul is olvasható mikrotörténeteket kínál DAVIS 1999 és GINZBURG 1991; A mikrotörténet művelésének elméleti és módszertani problémáiról ld. GINZBURG 1981 és LÉVI 2000; Jó áttekintést ad és további bibliográfiai tájékozódást kínál SZÍJÁRTÓ 1996; A történeti antropológiáról és módszereiről ld. KLANICZAY 1984 és 1992; TÖRTÉNETI antropológia 1992 és 2000; MISSZIONÁRIUSOK a csónakban, 1988; A NÉMET társadalomtörténet új útjai, 1990; Tanulmányom címében a "sűrű" jelző Clifford Geertz immár klasszikusnak számító, "sűrű leírásnak" (thick description) nevezett módszerére utal (GEERTZ 1988) - egyrészt abban az értelemben, hogy az általuk vizsgált jelenségeket maguknak a kutatóknak kell vizsgálataik során minél "sűrűbbé" (vagyis minél sokrétegűbbé és sokértelműbbé) tenniük, másrészt azonban abban is, hogy (kutatótól függetlenül) még a legbanálisabbnak tűnő társadalmi jelenség - vagy történet - is mindig és szükségszerűen "sűrű", hiszen a közösségi és az egyéni lét legkülönfélébb dimenzióit rejti magában.

² Csongrád megyei Levéltár, Szeged, Szeged város Levéltára, IV. A. 1018. c.: Bűnfenyítő törvényszéki jegyzőkönyvek 4. kötet, 309-317. Ezúton szeretnék köszönetet mondani az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) nyújtotta (F 023078 számú) pályázati támogatásért: az itt elemzendő perre a "Falusi és városi kommunikációs módok történeti antropológiája a kora újkori Magyarországon" című téma kutatása során bukkantam rá. Hálás köszönettel tartozom továbbá a szegedi Csongrád megyei Levéltár (a továbbiakban: CsmL, SZL) munkatársainak, akiktől nap mint nap értékes segítséget kaptam és kapok, valamint a szegedi Tudományegyetemen és Tanárképző Főiskolán az 1999/2000. tavaszi félévben tartott forráselemző kurzusom hallgatóinak, akikkel többször is megvitattuk ezt a pert.

Az 1770. július 4-én a csárdában megesett "skandalum" bírósági kivizsgálása kilenc - megszólaló és megszólaltatható - résztvevőt, nyolc férfit és egy asszonyt állít elénk. Három gulyást: Hegyi Gergely és Bense Tamás félegyházi, továbbá Géczi András (más néven "Röpüllő") kiskunmajsai illetőségű pásztorokat; a ferencszállási csárdást, Balog Ferencet és feleségét, Éva asszonyt; egy vagy két kocsmai muzsikust, Babos Antal és Rácz András személyében (előbbi bizonyosan zenész volt, utóbbi feltehetőleg); valamint egy jómódú, tekintélyes szegedi polgárt, Cseh Andrást és utóbbi kocsisát, Jenei Györgyöt. A kihallgatás során mindannyian római katolikusnak vallották magukat.

A július 4-én történtek után figyelemre méltó gyorsasággal megindított - a tanúkihallgatásokat már 14-én illetve 23-án lebonyolító - büntetőpert a három gulyás egyike, Hegyi Gergely ellen vette fel a Kiskun Kerület crimen blasphemiae tárgyában. A Pest megyei Kóráról származó harminchat éves Hegyit, aki az első tanúkihallgatás időpontjára már fogságban ült Kiskunfélegyházán, azzal vádolták, hogy az említett nap délutánján a ferencszállási csárdában egyrészt magát a mindenható Istent, másrészt annak szentjeit káromlotta - utóbbiakat oly módon, hogy leöntötte borral a csárda falán függő szentképeket és különféle csúfságokat mondott nekik. 1770 nyara és 1771 tavasza között Hegyi - nem tudni hogyan - megszökött a félegyházi tömlöcből és Szegedre menekült, ahol egyházi menedékjogot kért és kapott a minorita ferencesektől. Asylans státusa azonban nem mentette fel a világi büntetés alól, csak annak mértékét enyhítette: egy év múlva, 1771. április 17-én ügye - ismeretlen módon és körülmények között - újra előkerült a szegedi tanács szokott törvényszéki ülésén (Sedes Revisoriae Malefactorum), amikor is hatvan botütésre ítélték.

A félegyházi gulyás perének eredeti iratai vagy nem kerültek a Szeged városi levéltárba, vagy elvesztek onnan: a peranyag kortárs másolatban (copia) maradt fenn a szegedi tanács egyik büntetőtörvényszéki jegyzőkönyvének a lapjain - jóllehet, egyes

dokumentumok még e másodkezû formában sem kerültek elő. A másolatok nem tartalmazzák például sem Hegyi benignum examenét azaz saját, önkéntes vallomását, sem a ferenceseknek adott reversalisát, fogadalomlevelét, s nincsen meg az 1770. július 14-i tanúvallatás hitelesítésének a dokumentuma sem. Ami fennmaradt, az az 1771. április 17-én Szegeden újra felvett per, illetve az ez utóbbi keretei között a bíróság által átnézett régebbi, Kiskunfélegyházán készült iratanyag másolata³.

Hegyi Gergely ügyének kultúrtörténeti, történeti antropológiai jelentőségét az a hallatlan sokszínűség, sokrétűség és sokértelműség adja, ami mind a gulyás által elkövetett bűn mibenlétében, körülményeiben, mind pedig a jelenlévőknek arról adott interpretációiban - explicit vagy implicit módon - bennefoglaltatik. A július 4-i délután eseményeiben, mint látni fogjuk, a korabeli mindennapi élet több különböző szférája -

³1771-ből a következő iratokat tartalmazza a jegyzőkönyv. Április 17-i dátummal a per megnyitásáról szóló formulát (levata), Tóth Mihály Szeged városi ügyész vádiratát (actio) valamint a meghozott ítéletet (deliberatum). Mindhárom dokumentum latin nyelvű, s mindhárom a Hegyi Gergely által elkövetett blasphemia körülményeit járja körül - sajátos, büntetőjogi nézőpontból, s a korszak joggyakorlatában bevett, az ártatlanság helyett a bűnösség vélelmének a jegyében. A per előző évben készült, majd a szegedi törvényszék által később áttekintett iratai a következők. "A" jelzet alatt egy 1770. július 23-án Kiskunfélegyházán lefolytatott tanúvallatás (collateralis inquisitio) illetve az erről kiadott, legnagyobb részt magyar nyelvű tanúsítvány (testimonialis), melyet Hampel József kiskun kerületi ülnök aláírása szignál. Ez tartalmazza a félegyházi illetőségű tanúk - a csárdás és a csárdásné, a muzsikuskok, valamint a két gulyás - vallomását. Megvan a fenti tanúvallomások hitelesítéséről (authenticatio) valamint a tanúknak a vádlottal való szembesítéséről (confrontatio) szintén Kiskunfélegyházán készített dokumentum (illetve annak másolata), augusztus 3-i dátummal. Félig latin, félig magyar nyelvű, és a csárdásné, valamint Rácz András muzsikusk részéről tartalmaz vallomásukhoz tett fontos kiegészítéseket. Szembetűnő, hogy Hegyi egyik társa, Bense Tamás nem volt jelen a hitelesítésen, az irat "absensnek" titulálja. A jegyzőkönyvbe "B" jelzet alatt egy 1770. július 14-én, Szabó János kiskun kerületi ülnök felkérésére Szegeden lefolytatott tanúvallatás (inquisitio) anyagát is bemásolták. A testimonialist Molnár András Szeged városi jegyző (ordinarius notarius) készítette, legnagyobb részt magyar, kisebb részt latin nyelven. Ekkor hallgatták ki a két szegedi illetőségű tanút, Cseh Andrást és kocsislegényét. úgy a Kiskunfélegyházán, mint a Szegeden megejtett tanúvallatások utrumai azaz kérdőpontjai Hegyinek a csárdában elhangzott káromkodására illetve a szentképek lelocsolásának pontos körülményeire kérdeznek rá. 1771. április 2-án aztán Hampel József kiskun kerületi ülnök mindhárom az 1770. évből származó iratot hitelesítette, megerősítvén, hogy a Szegeden használt másolatok megfelelnek az eredetieknek. Ezen április 2-i dátum azt is bizonyítja, hogy az újabb per előkészítése, az iratok összeszedése, lemásolása már jóval a levata előtt megkezdődött és meg is történt. Az itt felsorolt iratok mindegyike megtalálható: CsmL, SZL, IV.A. 1018.c. 4., 309-317.

vallás, erkölcs, jog, társadalmi hierarchia és hatalom - és az azokhoz fűződő tudásanyag, értékszemplélet és (ön)reprezentációs formák sűrűsödnek össze, s nyernek látványos kifejezést egyetlen erőszakos aktusban, illetve annak megítélésében. Az egyes szereplők viselkedése, véleménye, a "skandalumról" nyújtott különféle értelmezései mögött ugyanakkor sajátos motivációk, érdekek és stratégiák sejlenek fel, melyek vonalán egy további, az istenkáromlás ügye által mintegy eltakart, mögöttes történet is kirajzolódik.

Kezdjük a szálak felfejtését oly módon, hogy megvizsgáljuk, mi az az elbeszélés, ami mindegyik tanúvallomásban közös, s milyen alkotóelemekből áll. Három ilyen elem fedezhető fel: a három gulyás - s főként Hegyi - mértéktelen alkoholfogyasztása, a csárda falán függő valamiféle képek borral történt leöntése Hegyi részéről, valamint valamiféle káromkodás mindöjük, de főként ismét Hegyi Gergely szájából.

Lássuk először a részegeskedés kérdését. Mind a félegyházi, mind a szegedi jelenlévők egybehangzóan állították, hogy Hegyi és két társa igencsak "boros" volt azon a bizonyos július 4-i délutánon. A harmincnégy éves Balog csárdás azt vallotta, hogy amikor ő hazaérkezett a kaszálásból, a három gulyást már ott találta a kocsmaházban, "kik már az előtt 6 icze bört ittak meg." Hegyi ekkor újabb "1 icze bort hozatott, aztat minnyájan becsülletessen meg itták, ez után ismét [...] másik icze bort hozatott, aztis meg itták, ez után harmadikat hozott," amit az akkor már igen mámoros állapotban lévő gulyás kikapott a csárdás kezéből és szétlocsolta a szobában.⁴ A borból a csárda fala mellett a két gulyásra és a csárdásra is jutott. Balog csárdáson kívül ugyanakkor más nem vallotta, hogy ő ezen akkor nagyon "meg boszszonkodott" és megfenyegette Hegyit: "ha ugy cselekszik Kend, nem adok több bort Kiednek, és föl adom Kiedet." Hegyi válasza is csak a szemmel

⁴Ha nem számítjuk az utolsó iccét, a kocsmáros tanúsága szerint a három gulyás összesen nyolc icce, vagyis majdnem hat és fél liter bort ivott meg (1 icce = kb. 8 dl), ami több, mint két liter fejenként.

láthatólag önmagát mentegő csárdás vallomásában fordul elő: "ne gondollyon Kend a' borral, akar hova teszem én azt, kocsmáros Kend tartozik penzért bort adni."⁵

A kicsit túlzásba vitt italozást Hegyi egyik társa, a huszonkilenc éves félegyházi Bense Tamás is elismerte, ám az ő vallomása éppenséggel a vádlottat látszik mentegezni. Elmondása szerint "az Deutralis napon Hegyi Gergellyel, és Repüllő Andrással az Helységbül ki menvén bort innya a' Ferencz Szállási Csárdában, a' hol is majd estvélyig boroztak,"⁶ másnap pedig, amikor "a' baromhoz menvén az utazás közben a' Tanu, és Repüllő tudakozván az Invinculatust [azaz Hegyit], jute' esziben tegnap mit vitt végben, kire az Invinculatus felelvén, vallyon meg szárattak a' képek akit öszve locsoltunk, de másrúl nem emlekezett mivel Boros volt."⁷ Az alkalmi alkoholos befolyásoltság alatt elkövetett vétkek, bűnök a korabeli büntetőjogi normák szerint gyakran (bár nem kizárólagosan) enyhébb megítélésben részesültek:⁸ a társát - és nyilvánvalóan önmagát is - védelmező Bense gulyás jó érzékkel appellál(hatot)t erre az enyhítő körülményre: olyan részegek voltunk, hogy szinte nem is emlékszünk arra, amit elkövettünk.

A csárda falán függő képek lelocsolásáról szintén mindegyik jelenlévő tanúságot tett, ám a vallomások egyes apró részletei igencsak eltérnek egymástól. Balog csárdás, mint láttuk, úgy állította be a történeteket, hogy Hegyi az ő kezéből kapott ki egy icce bort és azt locsolta szét. Bense gulyás azonban mintha magára akarta volna venni Hegyi bűnét, (illetve annak kiváltó okát) és azt mondta a bírának, hogy éppenséggel ő volt az, aki "egy kisded tálat hozzája hajtott, mivel pedig Hegyi Gergely, nem tudván ki hajtotta hozzája a' tálat, a' keziben lévő Palaczk bórt a' Tanúra, es Röpüllőre locsolta, ekkor a' falon függő képeketis

⁵ CsmL, SZL, IV.A. 1018.c. 4., 311.

⁶ Uo. 310.

⁷ Uo. 310-311.

⁸ HAJDÚ 1985, 201-203; BÓNIS 1962, 129. Enyhítő körülménynek tekinti a részegséget az alsó-ausztriai joggyakorlatból a XVII. század végén Magyarországra átszármazott és a XVIII. századi büntetőperekben szinte állandóan hivatkozott Praxis criminalis című büntetőjogi kézikönyv is. 44. articulusának 13. pontja szerint a vétkes az "improvisa ebrietas" miatt "ratione privatus est." FORMA processus iudicii criminalis seu Praxis criminalis 1687, 19.

meg öntözte."⁹ Vagyis, Hegyi alapjában véve önvédelemből cselekedett, a "skandalum" hármójuk tettelegességgé fajuló szóváltásából eredt, a szentképek szándékos megcsúfolásáról szó sincs. A másik társ, a harminc éves kiskunmajsai "Röpüllő" is inkább mentegette Hegyit, bár mintha nem olyan egyértelműen tette volna, mint Bense: "hogyan Boros volt Hegyi, a' palaczkból széjjel locsolván a' Bort, a' kepekre is loccsant, de a' képekre való bor locsolást, szánt szándékkal locsoltae, vagy sem, e' Tanu nem tudja."¹⁰ Sosem lehet tudni, hogyan fog ítélni a bíróság, jobb a kivárás álláspontjára helyezkedni - gondolhatta a majsai gulyás, akinek, mint látni fogjuk, volt már dolga a törvénnyel.

A Hegyi Gergelyt mentegetni, illetve besározni próbálók tábora abban a tekintetben is megoszlan látszik, hogy tulajdonképpen milyen képek leöntését is tulajdonították a hirtelen kezű gulyásnak. A vallomások összességéből az derül ki, hogy mind szentképek, mind pedig világi témájú képek egyaránt voltak a ferencszállási csárda kocsmaházának a falán. Figyelemre méltó, hogy azok, akik következetesen a szentképek szándékos megcsúfolásával vádolták Hegyit, éppenséggel a szegedi illetőségű tanúk voltak, Cseh András és kocsislegénye, a tizenhét éves Jenei György. Kettejük közül is az utóbbinak a tanúbizonysága volt a legsúlyosabb a gulyás ügyében, melyre mind a félegyházi, mind a szegedi bírák egyaránt hivatkoztak, és számos egyéb jelből is úgy tűnik, a feljelentés is tőle származhatott. Gyurka kocsis vallomásának idevágó részlete így hangzik: "Az Deutralis időben ezen Fatens, Cseh András Uramat Pestre fel vitte, és néki fogadott Kocsissa vala, a' midőn tehát hazafelé Szegedre jűttek volna, meg szállottak Ferencz Szállási Csárdán, hogy a' Lovait ki fogta a' kocsiból, bé ment az Korcsma házban, ottan látott három gulyást lenni, kik is borossak lévén, az többiek között Hegyi Gergelynek /:kit is jól ismer:/ Félegyházy gulyásnak keziben egy iczés palaczk tele borral lévén, vele az fatenstis meg öntötte, és így

⁹ CsmL, SZL, IV. A. 1018. c. 4., 311.

¹⁰ Uo. 314.

káromkodva, az házban függő Szentek képihez fordulván [...], mikor azokat kényessen öntötte volna, beszéllet, s káromkodott".¹¹

Hogy miket is mondott Hegyi, arra később térek vissza, most inkább szembesítsük a kocsis vallomását a csárdásnéével, a harmincnyolc éves Éva asszonyéval. Ő maga, elmondása szerint nem volt bent a kocsmaházban, amikor a képeket leöntötték. Gyurka kocsis ment ki hozzá, hogy szörnyülködve elmesélje, mi folyik odabenn. Éva asszony megdöbbenésének adott hangot és megkérte a kocsislegényt, mutassa meg, melyik képpel történt a gyalázat. Erre "Jenei György a' Fatens aszonyal bé menván az házban, az ajtó megett lévő képet mutatta mondván, ennek a' képnek mondotta, azon kép pedig világi Dáma, és Jáger vagyon reá írva."¹² A csárdásné ez esetben is, ahogy, mint látni fogjuk, a káromkodás esetében is, mintha védelmébe venné Hegyit: nem olyan súlyos dolog, ami történt, hiszen nem is szentkép volt az, amit a gulyás leöntött és káromlott. Éva asszony csak később, vallomásának augusztus 3-i authenticatiója során tette hozzá, hogy "mind a' Szenteknek, mind a vilagiaknak képei meg voltak borral öntözve."¹³ Ugyanezt a hezitálást tapasztaljuk Rácz András, huszonegy éves (valószínűleg muzsikus) legény esetében is, aki szintén csak az augusztusi szembesítés és hitelesítés során vallott úgy, hogy Hegyi Gergely "igen is a' kepeket [a szentképeket, mint a kontextusból kiderül] borral öntözte."¹⁴

Ami végül Hegyi Gergely másik fő vádlóját, a tekintélyes ötvenöt éves Cseh András szegedi civist illeti, akit a periratok mindig "circumspectusnak" és "uramnak" tisztelnek, ő a maga részéről igyekezett kivonni magát az események erőszakosabb, durvább vonulatából, s inkább az ott sem lévő, mit sem sejtő, megdöbbszent vendég, illetve az ebből lett önkéntes erkölcsvédő és hitoktató szerepébe helyezkedett: "A Fatens a' Deutralis időben, ugymint 4^{dik} Julius folyó holnapnak napjan, a' midőn Pest felől Szegedre haza felé

¹¹ Uo. 316.

¹² Uo. 313.

¹³ Uo. 314.

¹⁴ Uo.

jött volna, Ferencz Szállási Csárdán meg szállott, del után circiter 2 óra tájban, es magának a' konyhán midőn ebédet készítettett volna, hallott az Korcsma házban bizonyos zajt, ottan ivó bizonyos két emberektől, melly zajra az ottan lévő Kocsmáros ki jött az házból, meg szollitván a' fatenst formalibus Gyűjjék Kend be csak, Cseh András Uram, az Kocsmában, nézze Kend, minémű illetlenségeket, és Káromkodásokat visznek végben, mely Kocsmáros szavára a' fatens be menván a' Korcsmában, látta hogy már akkor a' függő képek borral meg voltak locsolva, mellyet látván a' fatens intette őket [...] az képek locsolását pedig specifice mellyik cseleket, azt nem tudgya a' fatens mivel őket soha sem látta, most sem isméri."¹⁵ Hogy konkrétan miképpen is intette Csehi uram a gulyásokat, arra még visszatérek - ahogyan arra is, hogy talán mégsem voltak annyira idegenek neki...

A vallomások harmadik alapvetően közös eleme Hegyi Gergely káromkodásának a kérdése. Közös legalábbis abban az értelemben, hogy valamiféle káromkodást mindenki elismert - a csárdásné kivételével - és idézett is a bírák előtt. Nem mindegy azonban - ahogyan abban az időben sem volt az -, hogy pontosan mifélett. Tóth Mihály szegedi ügyész, amikor Hegyi perének 1771-es újrafelvételéhez elkészítette a vádiratot, az istenkáromlás tárgyában három országos törvényre hivatkozott. Egyrészt I. Ferdinánd 1563. évi törvényének 42. cikkére (melyet egyébként hibásan, 1560-as évszámmal idézett), mely szerint azok "a kik a teremő Istent, a keresztséget és a lelket s egyéb hasonlókat" káromolják, első ízben nyilvános vesszőzést, másodízben botozást, harmadízben pedig a gyilkosok büntetését, azaz halált érdemelnek.¹⁶ Említette továbbá I. Lipót 1659. évi 42. törvénycikkét (megintcsak hibásan, az 1650-ik évre datálva), ami megújította és megerősítette az előbbi,¹⁷ valamint III. Károly 1723. évi 110. törvénycikkét (immár helyesen), amely azt mondta ki - minden részletezés nélkül -, hogy "az Istent, boldogságos

¹⁵ Uo. 315-316. (Kiemelés tőlem: Sz. K. I.)

¹⁶ CORPUS JURIS 1526-1608 (1899), 507.

¹⁷ Uo. 1657-1740 (1990), 163.

Szûz Máriát és Isten szentjeit káromlók megbüntetésük," illetve hogy "az istenkáromlók ellen a tételes hazai törvények szorosan megtartandók."¹⁸ A vádirat megfogalmazásából valamint az utrumokból úgy tűnik azonban, hogy mindezeket túl létezett valamiféle, a törvényekben le nem fektetett hierarchiája is a káromkodásoknak: a kihallgatás kérdőpontjaiban "különös káromkodásnak" titulált forma - súlyosságát tekintve - nem volt azonos a többivel, ám sem Tóth ügyész, sem az utrumok nem pontosították, hogyan, s miben tért el e két kategória egymástól.¹⁹ Az ügyész mindenesetre csak az ún. graviora blasphemia esetét nyilvánította fővétellel, a szándékos gyilkosok büntetésével sújtandónak.²⁰

A káromkodás terén Hegyi Gergely ellen a legsúlyosabb vád, ami a "különös" kategóriájába tartozott, a Teremtő és a teremtés káromlása volt, a gulyás szájából Tóth ügyész actiója szerint elhangzott "b...m atta teremtette, b...m a lelkit, ördög teremtette" káromkodásformák.²¹ A vádpontok között továbbá az is szerepelt, hogy Hegyi nemcsak leöntötte a szentek képeit, hanem a szenteket istentelenül (impie) magához, mint halandó emberhez merészelt hasonlítani, "mondván, Igyatok b...m atta teremtették, ha szentek vattok, hiszen én is szent vagyok."²² Amivel nyilvánvalóan kimerítette a III. Károly törvényében emlegetett, szentek elleni blaszfémia esetét.

A csárdában ott és akkor jelenlévők között ezúttal is kirajzolódni látszik a mentegetők és a vádlók tábora, melyekbe többé-kevesbé ugyanazok a személyek tartoznak, mint a részegség és a képek leöntésének az esetében. Mind a Hegyi védelmére kelők, mind pedig

¹⁸ Uo. 647.

¹⁹ Az istenkáromlás indítékainak Mária Terézia kora beli megkülönböztetéséről ld. HAJDÚ 1985, 17-18; XVIII. század végi büntetésformáiról Uo. 328-331. A káromkodás magyarországi történetéről a jogi (és vallási) néprajz szemszögéből összefoglalást készített MAKOLDY 1926; A káromkodás és az istenkáromlás kora újkori megítéléséhez ld. még BÓNIS 1962, 129-131; ECKHART 1954, 128-132; KÁLLAY 1999, 192-198; VARGA 1958, 33; FORMA processus iudicii criminalis 1687, 28-29.

²⁰ CsmL, SzL, IV. A. 1018. c. 4., 310.

²¹ Uo. 309.

²² Uo. 310.

vádlói mintha osztoztak volna Tóth ügyész büntetőjogi ismereteiben, mintha maguk is jól tudták volna, hogy a káromkodás bűnén belül a korabeli jog lényeges különbséget tett enyhébb és súlyosabb esetek között, és korántsem csak abban a tekintetben, hogy visszaeső-e az illető, avagy nem. Ugyanazt látjuk itt is, mint a részegeskedés kérdésében: a tanúk nagyon is tisztában látszanak lenni azzal, mivel lehet mentegetni, illetve mivel lehet még nehezebb helyzetbe hozni a vádlottat, jól tudják, milyen szavakért mi várható a bíraktól. A Hegyi védelmére kelők például szemmel láthatólag igyekeztek az általa kimondott kifogásolható szavakat vagy az enyhébb káromlások kategóriáiba préselni vagy teljesen eltagadni. Bense gulyás az előbbi stratégiát alkalmazta, amikor azt mondta, hogy "gyakran együtt lévén ez előtti Hegyivel, de soha attával, vagy teremttével való káromkodását nem hallotta, ha nem ha meg haragudott, leg kedvesebb szava járása az volt: s. v. [salve venia = 'tisztesség ne essék szólván'] b...m a' ló lelkit."²³ "Röpüllő" és a csárdásné az utóbbi fogáshoz folyamodott, a teljes tagadáséhoz. A majsai gulyás "ambátor gyakran együtt lett volna, ennek előtte is Hegyivel, soha csak egy attát, vagy teremttét sem hallott tûle mondani"²⁴, Éva asszony pedig, amikor Gyurka kocsis kijött hozzá elújságotni a kocsmaházban történeteket, valamint azt, hogy Hegyi "a' képek ellen illy képpen káromkodott volna s. a. [salvis auribus = tisztesség ne essék szólván] b...m a' lelkit", némileg színpadiasnak tûnő vallomása szerint "kezeit öszve csapván mondotta Jenei Györgynek, hiszen a' nem olly káromkodó ember."²⁵ A mentegetők körébe tartozik végül a már említett ifjú Rácz András is, aki Hegyinek "attával való káromkodását noha mindenkor ben volt, nem hallotta."²⁶

Ami a vádlókat illeti, megintcsak figyelemre méltó, hogy a legsúlyosabb, a Teremtőt és alkotását blaszfemizáló káromkodással csak és kizárólag Gyurka kocsis vádolta Hegyit:

²³ Uo. 311.

²⁴ Uo. 314.

²⁵ Uo. 313.

²⁶ Uo. 314.

az ő vallomásából emelte ki és idézte Tóth ügyész a "különös káromkodás" esetét kimerítő szavakat. A kocsis szerint Hegyi a szentképek leöntése előtt is és után is "sokszor káromkodott [...] illyformán: b...m atta teremtette, b...m a lelkit, ördög teremtettét".²⁷ Gazdája, Cseh András ezúttal is inkább a háttérbe húzódott: nem hallotta ugyan, hogy a gulyások "az Isten ellen különös káromkodásokat vittek volna végben," azt azonban igen, hogy "egymás között /:mivel bor vala benne:/ így káromkodtak, B...m a' lelkit, b...m az annyát."²⁸

Ami a szentképek és a szentek profanizáló megszólítását, kimondott szavakkal is elkövetett megcsúfolását illeti, ez annak a bizonyos ferencszállási délutánnak és az egész pernek is az egyik legérdekesebb pontja. Többen is tanúsították, hogy Hegyi Gergely nem egészen az elvárható kegyes reverenciával és tiszteletteljes "távolságtartással" fordult a falon függő - és már bortól ázó - szentképekhez. Ebben a tekintetben csak a csárdásné és Bense gulyás vette a védelmébe - mint mindig. Utóbbi határozottan kijelentette, hogy "Hegyi Gergely sem Isten, ő Szent Felsége, sem pedig a' Szentek képei ellen nem káromkodott, sőt a' csárdában lett mulatásokkal csak egy rossz szót sem hallott tőle." Azt ugyan ő is elismerte, hogy rálocsolta a bort a képekre, "de hogy valami botránkoztató szókat mondott volna a' képeknek, [...] nem hallotta."²⁹

Figyelemre méltó, hogy a Tóth ügyész által megfogalmazott actio abban a formájában ismét csak Gyurka kocsis vallomására épített és építhetett. Ez esetben is a szegedi gazda legénye volt az, aki a legsúlyosabb bűnnel, a legnagyobb fokú profanizálás elkövetésével vádolta Hegyit, Tóth ügyész vádirata ezúttal is az ő vallomásából idézte a gulyás szavait. A kocsis szerint, miközben a gulyás "kényessen öntözte" a képeket, még azzal a felszólítással is fordult hozzájuk, mint említettem, hogy "igyatok, b...m atta teremtették, ha szentek

²⁷ Uo. 316.

²⁸ Uo. 315.

²⁹ Uo. 311.

vattok hiszen én is szent vagyok."³⁰ Ez utóbbi kitétel semelyik másik tanú vallomásában nem fordul elő. Sőt, ezúttal is azt látjuk, hogy Hegyi szentekhez intézett beszédének más, nemcsak a két muzsikusz, hanem a csárdász, sőt Cseh Andrász gazda által is tanúsított fordulatait a jelenlévők mintha nem tekintették volna "különös káromkodásnak". E meglehetősen egybehangzó vallomások egyetlen sajátos felszólítást idéznek különböző változatokban. Babos Antal huszonnégy éves félegyházi származású muzsikusz már a júliusi tanúvallatás során elmondta, hogy amikor "a' falon függő képeket és a' borozó társait, úgy e' Tanutis borral locsolta, akkor Hegyi azt mondotta, igyatok Szentek, már én jól ittam."³¹ Rácz Andrász ugyanakkor csak az augusztus eleji szembesítés és authenticatio alatt tette hozzá vallomásához - mint már említettem -, "Hogy igen is a' képeket borral öntözte, és nekik azt mondotta; hogy igyatok Szentek tiis."³² Balog csárdász szerint pedig "a' midőn a' Társaira, 's képekre locsolta a' bort, akkor azt mondotta a' képeknek, igyatok Szentek, szomjan ne maradgyatok velem edjütt."³³ A csárdász mindazonáltal úgy vélekedett, hogy "ámbar gyakran meg fordúlt légyen az házban közöttük, Hegyitől az mindenható úr Isten, vagy Szentei, 's - Képei ellen leg kissebb káromkodást nem hallott."³⁴ Cseh Andrász gazda maga is hasonlóképpen vallott a szentek ilyen értelmű felkéréséről és annak megítéléséről, jóllehet, ő nem nevezte meg, melyik volt a gulyások közül, aki kimondta az ominózusz szavakat. Elmondása szerint, amikor megkérdezte őket, "mért cselekeszitek az ilyen illetlenségeket az képeken," kettejük azt válaszolta, hogy "mi gondod néked arra, had ighanak ōk is /:a képeket gondolvan:/ ne ulljenek szárazon."³⁵ S ahogy a csárdász, Cseh Andrász is hozzátette: "de hogy a' képekre, vagy pedig az Isten ellen különös

³⁰ Uo. 316. (Kiemelés tőlem: Sz. K. I.)

³¹ Uo. 313. (Kiemelés tőlem: Sz. K. I.)

³² Uo. 314. (Kiemelés tőlem: Sz. K. I.)

³³ Uo. 312. (Kiemelés tőlem: Sz. K. I.)

³⁴ Uo. (Kiemelés tőlem: Sz. K. I.)

³⁵ Uo. 315. (Kiemelés tőlem: Sz. K. I.)

káromkodásokat vittek volna végben, azt nem hallotta."³⁶ Mintha még a vádlók szerint se lett volna akkora sértés, profanizáló tiszteletlenség, még kevésbé istenkáromlás, hogy a szenteket így módon igyekezett valaki "bevonni" az emberek társaságába.

Az 1771-es szegedi deliberatum, jóllehet, maga is megkérdőjelezte, hogy történt-e itt tulajdonképpen olyan súlyú blaszfémia, amivel Gyurka kocsis vádolta Hegyit, a csárdában okozott "scandalum" okán azért elég szigorúan büntette a vádlottat, hiszen a másodszor is visszaeső káromkodóknak megítélni szokott botozást rendelte el.³⁷

Úgy tűnik azonban, Hegyi Gergely képekhez való viszonyának volt egy másik aspektusa is - pontosabban egyesek így akarták beállítani -, ami jócskán túlment a profanizálás bizonyos fokig tolerálható/tolerált módozatain. Erre Balog csárdás vallomásából és annak Éva asszony vallomásával való összevetéséből derülhet némi fény. A csárdás ugyanis nemcsak az együtt ivásra történő - féligmeddig tréfásan is hangzó - felszólítást adta Hegyi szájába, hanem - válaszul az őáltala és Cseh gazda által is megtett dorgálásra - azt a kijelentést is, hogy "B...m a' lelkit, eb-atta, sem nem kapálnak, sem nem kaszálnak."³⁸ Ebben a fordulatban valamiféle elkeseredett lázongás is megfogalmazódni látszik, s a kérdés, hogy konkrétan melyik képről mondhatta ezt a félegyházi gulyás - illetve mire is gondolhattak, akik ezzel vádolták - itt még nagyobb jelentőséggel bír. Balog csárdás a maga részéről inkább bizonytalankodott. Megemlítette, hogy "a' falon más világi rendes képekis vannak," éppen ezért, hogy "azoknak [a szentképeknek] mondotta-e [...] nem tudhattya."³⁹ Éva asszony vallomásában mindazonáltal a fenti káromlás első része egyértelműen nem szentképekre vonatkozóan, hanem a korábban már említett világiakhoz kapcsolódóan hangzott el: "világi Dáma, és Jáger képe" volt azon a képen, amire Gyurka

³⁶ Uo. (Kiemelés tőlem: Sz. K. I.)

³⁷ Uo. 317.

³⁸ Uo. 312. (Kiemelés tőlem: Sz. K. I.)

³⁹ Uo.

kocsis rámutatott.⁴⁰ Amennyiben a hölgy és a vadász képének szólt a kifakadás, benne - függetlenül attól, hogy csak tulajdonították-e a félegyházi gulyásnak, vagy valóban elhangzott - a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedőknek a "fentiekkel" szembeni ellenséges attitűdje érhető tetten: az istenkáromlás esete vagy vádjá ezen a ponton mintha a társadalmi rend elleni lázadásába is átcsapna. A csárdásné éppen azáltal, hogy mentegezni és tisztázni igyekezett Hegyit a blaszfémia bűne alól, akarva-akaratlanul is egy legalább annyira súlyos, ha nem súlyosabb bűn elkövetéséhez szolgált bizonyítékkal, s ezzel még inkább alátámasztotta Gyurka kocsis vádjait.

Valamiféle lázadó attitűd akkor is felsejlik, ha mégsem a világi, hanem a szentképekhez szólt a "sem nem kapálnak, sem nem kaszálnak" kitétel. Az égi madarokról szóló evangéliumi textus⁴¹ parafrázisa a gulyás szájában valamiféle a szentekkel kapcsolatos ellenérzés (megvetés? felháborodás?) eszközévé válik, sőt, más megnyilatkozásaival együtt szemlélve mintha a hivatalos kultusz kereteit is feszegetné. Hegyinek a csárdással és Cseh gazdával lezajlott vitáját a bíróság előtt elbeszélve, mind a csárdás, mind Cseh András hasonló, a szentekkel kapcsolatos szabados-vitatkozó álláspontot tulajdonít a gulyásnak. Hegyi egyrészt tagadja, hogy viselkedése, szavai istenkáromlásnak minősülnének. Balog csárdás intésére, hogy feljelenti, ha nem hagyja békén a képeket, kijelenti például, hogy "ha fel ad is Kend, abban is benne marad Kend, mert én nem káromkodom."⁴² Cseh gazda kérdésére, hogy ugyan miféle ember, hogy ilyesmit cselekszik, azt mondja, hogy "én pápista vagyok, Uram," ahogyan arra a kérdésére is, hogy "hát te ki képe vagy?", a vallásos tanításnak megfelelő választ adja: "én az Isten képe vagyok."⁴³ Ugyanakkor, amikor Cseh András rápirít, hogy ha mindez így van, akkor

⁴⁰ Uo. 313.

⁴¹ Máté 6, 26: "Nézzétek az ég madarait! Nem vetnek, nem aratnak, csűrbe sem gyűjtenek - mennyei Atyátok táplálja őket. Nem többet értek ti náluk?": Biblia. Ószövetségi és újszövetségi Szentírás. Budapest, 1982 [negyedik kiadás]. Szent István Társulat, 1102.

⁴² CsmL, SzL, IV. A. 1018. c. 4., 312.

⁴³ Uo. 312.

hogyan csúfolhatja meg a szentek képeit, Hegyi egyenesen azt válaszolja: "nem Isten az" - majd megelégedve a kioktatást, "bé ment az házban, 's tánczolt."⁴⁴ A gulyás ez utóbbi kijelentése mindkét lehetséges értelme szerint a katolikus szentkultusz megsértését, semmibe vételét jelenti. Akkor is, ha úgy kell értenünk, hogy a képen ábrázolt szentek magát a képet, mint tárgyat nem teszik szentté, hiszen mind a képkultusznak, mind a szentkultusznak éppen az az egyik sarokköve, hogy a szakralitás aurája a "hordozókra" és tartozékokra is kiterjed;⁴⁵ valamint akkor is, ha úgy kell értenünk, hogy a szentek nem egyenrangúak Istennel, hiszen - éppen szentségükből fakadóan - akkor sem lehet és megengedett tiszteletlenül bánni velük.

Önkéntelenül felmerül a kérdés: csak nem valamiféle protestáns attitűd színezi Hegyi Gergelynek a szentképekhez és magukhoz a szentekhez való viszonyát? Vagy csak mások igyekeznek őt így beállítani? Cseh András gazdának a csárdás asszisztenciájával a gulyásoknak tartott kioktató dorgálása mindenesetre ilyen értelemben hangzott el - illetve ilyen értelemben tálták azt a bíróság előtt. "Honnan valók vattok?, vallyon Keresztények vattoke? vagy pedig Kálvinisták, vagy Eretnekek?, mért cselekeszitek az ilyen illetlenségeket a képeken?" - hangzottak a háttérből hirtelen előlépő, bőbeszédű hitvédővé

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ A szentkultuszban szereplő képek, szobrok, tárgyak "inherens" szakralitásáról és a nekik tulajdonított csodás hatalomról a kora újkori Magyarországon kinyomtatott mirákulumos könyvek bőségesen tájékoztatnak: Szűz Mária képeit üdvözölni (süvegelni) kell; azok megszólalnak és visszaköszönnek; ha bántják őket, véreznek, könnyeznek vagy azonnal bosszút állanak a vétkesen; nem fogja őket a tűz; a betegek testére helyezve pedig gyógyító hatást fejtenek ki: NÁDASI 1658; ESTERHÁZY 1690 és 1691; A korszak magyarországi mirákulumirodalmát a búcsújárás szempontjából tekinti át és elemzi: TÜSKÉS 1993, ahol összefoglalóan tárgyalja a szentképekhez kapcsolt fent említett funkciókat is: Uo. 24-31, 73-81 és 124-128; Egy a Krisztus kereszttjével 1703-ban Pesten elkövetett istenkáromlásgyanús ügyről s az abban szereplő, a kereszt, mint tárgy szakralitásával kapcsolatos pro és kontra érvekről ld. BÓNIS 1962, 129-130; A szentek képeinek bármiféle - akár szóbeli akár tettleges - megsértése a korábban említett Praxis criminalis 59. articulusa szerint is kimerítette a blasphemia bűnét: FORMA processus iudicii criminalis 1687, 28-29; A kora újkori magyarországi szentképekről általában ld. SZILÁRDFY 1984 és 1995; SZILÁRDFY - TÜSKÉS - KNAPP 1987; A kora újkori magyarországi szentkultusz kutatásának perspektíváiról ld. TÜSKÉS 1984, a búcsújáráshoz fűződően Uő.1993.

lett Cseh gazda felháborodott kérdései.⁴⁶ Kifejezetten Hegyi Gergelyhez így intézte korholó szavait: "lád Atyafi miért cselekszed az olyan rendetlenségeket, ha azt Kalvinista latná tőled, kinevetne bennünket, hogy a' Pápisták miképpen becsülik a' Szenteknek képeit."⁴⁷ Majd "mutatván Hegyinek a' Kristusnak koporsóban fekvő képét, mondotta, hát ezt miért tartjuk az házban, úgye azért, hogy meg emlékezzünk a képiról, s többeket eféléket példázván előtte: de ezen beszédekre Hegyi semmit sem felelt."⁴⁸ A gulyás protestáns rokonszenvére látszik célozni végül Gyurka kocsis korábban idézett vallomása is, mely szerint Hegyi egyenesen azzal ösztönözte a képeken lévő szenteket vele együtt inni, hogy egyenrangú velük, "ő is szent." Ezt a fordulatot, mint említettem, semelyik más jelenlévő nem erősítette meg. Ha viszont Cseh gazda ennyire explicit módon hasonlította a kálvinistákhoz és "lutheránusokhoz"⁴⁹ Hegyi viselkedését, akkor talán nem annyira meglepő, hogy legénye is a protestánsokról elterjedt hétköznapi tudásanyagból merített vallomásának a megfogalmazásában.

Kíséreljük meg most összefoglalni, hogyan is alakultak az erőviszonyok Hegyi Gergely körül. Látszólag három - valójában azonban csak két - tábor látszik kirajzolódni a július 4-i eseményeknél jelenlévők között. Egyrészt Hegyi támogatóinak/védőinek a csoportja: ide tartozik a két másik gulyás, a félegyházi Bense Tamás és a kiskunmajsai Géczi András alias "Röpüllő" - jóllehet, utóbbi nem feltétlenül és önzetlenül, mint láttuk -, valamint a csárdásné. Másrészt a semlegesek (meglehetősen képlékeny) csoportja: bizonyos kérdésekben a két muzsikos és a csárdás egyformán bizonytalankodva vallanak, más vádpontokban azonban az előbbieket inkább Hegyi pártját fogják (például a káromkodás kérdésében), míg az utóbbi Cseh gazda és kocsisa oldalára áll. Utóbbi kettő pedig

⁴⁶ CsmL, SzL, IV. A. 1018. c. 4., 315.

⁴⁷ Uo. 312.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo. 312.

egyértelműen és mindvégig ellenséges Hegyivel szemben. Mivel magyarázhatjuk e három tábor kialakulását? Milyen motivációk és érdekek állhatnak a háttérben?

Ami a támogatókat illeti, a három gulyás összetartása, itt-ott ugyan hézagos, de érezhetően meglévő és működő véd- és dacszövetsége aligha szorul magyarázatra. Tulajdonképpen mindhárman részesek voltak Hegyi "bűnében" - ahogyan például Cseh gazda és Balog csárdás is legtöbbször együtt emlegette őket - érthető hát, ha egymást védve összedolgoztak. A csárdásné esetében sajnos semmilyen fogódzópontot nem kínálnak a periratok azon túl, hogy szinte minden kérdésben másképpen vallott, mint hites ura. Mindenesetre, nyomós oka kellett legyen, hogy jobb stratégiának vélte a saját vendégfogadójában skandalumot okozó vádlott mellé állni, mintsem Cseh András és a "rend" táborát erősíteni. Ugyanilyen nyomós oka kellett legyen annak is, hogy a vélhetőleg semleges tanúkként beidézett muzsikások - mind Bense gulyás, mind a csárdás őket nevezte meg a bírák előtt "további jó tanúknak" - maguk is inkább Hegyi Gergely malmára hajtották a vizet. Úgy tűnik - mint látni fogjuk -, létezett ilyen ok.

Az ellentáborból Balog csárdás legfőbb motivációja nagy valószínűséggel foglalkozásából és az ezzel járó, tőle elvárt szerepből fakadt. Számos, a 18. század második feléből származó alföldi-délalföldi lokális helyhatósági rendelet igyekezett a vendégfogadók, csárdák működését szabályozni oly módon, hogy egyrészt tiltották az ott lebonyolított illegális ügyleteket és a törvénytelenkedéseket befogadását, másrészt pedig a csárdásoktól maguktól is megkövetelték, hogy a közrend felügyelőiként (olykor egyenesen besúgóként) is tevékenykedjenek.⁵⁰ Mindez persze nem jelenti azt, hogy Balog csárdás

⁵⁰ Bihar megye 1794. évi statútuma például úgy rendelkezik, hogy "a város és helybeli bírák a külső csárdákra is gyakori szorgalmas vigyázással legyenek, mert olyan helyekre vonják inkább magokat a kóborló gonosztevők, nem tartván attól, hogy valaki passusát ottan vizsgálja," s elrendeli, hogy "valamint pásztorok, úgy mindenféle lakosok általjában eltilalmaztatnak, hogy úton, útfélen, csárdákba semmi szín alatt cserét vagy vásárt ne tegyenek bírák híre nélkül, mivel az efféle csere és vásár már magába rejti a gyanúságot, mely ha kivilágosodik, azonnal az cserélt, s vett jószága elvételődik, maga pedig mind az adó, mind a vevő büntetés alá vettetik." (CORPUS statutorum, III, 447); Csongrád megyének egy 1830. évi statútuma a csárdákat továbbra is a "gonosztevőknek rejtek- és menedékhelyeiként" aposztrofálja (Uo. 459); Bihar megye 1794-es

bizonyosan azonosult is ezzel a szereppel: a bíróság előtt mindenestre úgy prezentálta magát, mint aki megfelel a kívánalmaknak. Azon túl, hogy - elmondása szerint - szinte állandóan intette, dorgálta Hegyit ("ugyan mért cselekszi Kend ezeket, lattyá Kend, nem szép dolog ez"⁵¹), még feljelentéssel is megfenyegette úgy részegeskedéséért, mint káromkodásáért. Cseh András oldalán önmagát is a hit védelmezője és a helytelen viselkedés ostorozójaként igyekezett a bírák előtt feltüntetni, védelmezve a saját jól felfogott kocsmárosi érdekeit és reputációját.

Az igazi kérdés azonban a két szegedi szereplő motivációja. Ugyan miért jelentett fel - már amennyiben, ahogy az actio és a deliberatum alapján úgy tűnik, valóban ő volt - egy tizenhét éves kocsislegény egy más helységben lakó, nálánál jóval idősebb gulyást egy kissé túlzásba vitt kocsmái mulatozás mindennapos és meglehetősen jelentéktelen ügyében? És miért vádolta olyasmikkal, amik a többség szájából nem vagy nem egészen úgy hangzottak el - hiszen őneki magának az esetből az égvilágon semmi kára nem származott? (Leszámítva azt a néhány csepp bort, ami a ruhájára került.) Továbbá miért asszisztált mindehhez a "circumspectus" Cseh gazda, akinek szintén legfeljebb csak az ebédjét zavarták meg a duhajkodó gulyások? Ennyire buzgó katolikusok, a közerkölcs ennyire kérlelhetetlen őrei lettek volna?

Vagy történt még valami más is azon a délutánon?

Az egyik gulyás és a "semleges" muzsikások szerint igen. Lássuk most a történet azon szálát, amiről a nyolc tanú közül mindössze ez a három beszélt, s aminek semmi köze sincsen - legalábbis közvetlenül - az istenkáromlás bűnéhez.

rendelete pedig megköveteli, hogy a "csaplároknak is meg kell parancsolni, hogy kivált a gyanús személyeket passus-mutatásra kényszerítsék, melyet ha az utas cselekedni nem akarna, azonnal a bírónak hírt tegyenek," s hozzáteszi, "mely rendelést ha a csaplárok elmulatnának, mint orgazdák úgy fognak büntettetni." (Uo. 447).

⁵¹ Uo. 312.

Babos Antal muzsikus szerint a "Deutrális napon a' Tanu jelen volt a' Ferencz Szállási Csárdában, a'hol is egy Szegedi Úr Hegyitől a' Lovát kérte, de meg nem alkhattak [alkudhattak], mivel pedig Hegyi boros lévén, ló háton nyargalodzott, és a' Szegedi embernek így szollott: Uram jó ló ez, B...m a' ló lelkit."⁵² Hasonlóképpen tanúskodott a másik zenész, Rácz András is: "e' Tanu jelen volt a' Deutralis időben, Ferencz Szállási Csárdában [...] hogy a' Szegedi Ur meg akarta venni a' lovát, akkor Hegyi dicsérvén mondotta, jó ló ez Uram, s. a. B...m a ló lelkit."⁵³ "Röpüllő" gulyás vallomása pedig úgy szól, mintha egyenesen azért mentek volna azon a délutánon a ferencszállási csárdába, hogy eladják a lovat, s ő a maga részéről nevén is nevezi a potenciális vevőt, azaz Cseh gazdát: "az kérdésben vett napon e' Tanu Hegyi Gergellyel ment ki a' Ferencz Szállási Csárdában: a' hol is [...] Szegedi Lakos Cseh András Hegyi Gergelytől a' Lóvát kérte, kit Hegyi dicsérvén mondotta, Uram jó Ló ez s. a. B...m a' ló lelkit."⁵⁴

Figyelemre méltó, hogy erről az adásvételi ügyről - pontosabban szándékról és az alku megíúsulásáról - nemcsak az ellentáborba tartozók nem ejtettek egy árva szót sem, hanem a bíróság sem kérdezett rá, sem a félegyházi, sem a szegedi tanúkihallgatások alkalmával, ahogyan a per 1771-es újra tárgyalása során sem. Nem szerepel a levatában, nem szerepel a vádiratban, s nem fordul elő a deliberatumban sem. Vajon miért?

Az a tény, hogy egy ló adásvétele helyszínének éppenséggel egy csárdát tesznek meg, valamint az, hogy az eladók éppenséggel a pásztortársadalomhoz tartozó gulyások, a korszak délföldi jószágtozajlási és orgazdasági büntetőpereinek az ismeretében⁵⁵ több, mint gyanús. Az egymás után kiadott korabeli helyhatósági rendeletek a csárdákat a 18.

⁵² CsmL, SZL, IV.A. 1018.c. 4., 313.

⁵³ Uo. 313.

⁵⁴ Uo. 314.

⁵⁵ A szegedi Csongrád megyei Levéltár Bünyenyítőtörvényszéki jegyzőkönyveinek (IV. A. 1018. c.) 1738 és 1774 közötti, valamint Bünyenyítőtörvényszéki iratainak (IV. A. 1018. d.) 1729 és 1805 közötti anyagában a tárgyalat bünyenyítőkütyek túlnyomó többségét a jószág- (elsősorban ló- és marha-) tozajlási perek teszik ki. A jószágtozajlás és orgazdaság eseteit általában, a 18. század végi rabtabellák alapján tárgyalja: HAJDÚ 1985, 220-230.

század második felétől mélyen a 19. századba nyúlóan valóságos orgazdafészekként kezelik: szigorúan elrendelik egyrészt, hogy a "pusztán vagy korcsmáknál s annál kevesebbi [sic!] esméretlen embertől lovat, vagy marhát vásári cédula nélkül akármennyi számú esmeretes emberek jelenlétében is vásárolni tilalmas legyen, hogy így hamis és megvásárlott tanúk bizonyossága által a lopott jószágnak ura ne adathassék,"⁵⁶ továbbá tiltják azt is, hogy "csikósok, gulyások s mind juhászok semmi marhát, akár magáét akár gazdájáét eladni, maga vagy gazdája számára venni vagyis cserélni, gazdája jelenléte nélkül ne merészeljenek."⁵⁷

Ha viszont lopott lovat akart eladni Hegyi Gergely Cseh gazdának, akkor miért nem igyekezett a társa elhallgatni vagy letagadni az egészet? Vagy ha mégis legális ügyletről volt szó, akkor miért nem beszélt róla maga Cseh gazda is? És legfőképpen, miért nem kérdezett rá a jószág adásvételével kapcsolatos ügyeket máskor oly éberén figyelő és ellenőrző hatóság?

Az egyik magyarázati lehetőség a következő volna. Az egész adásvételi ügy nem igaz, kitalált történet, egyfajta koholt ellenvád Hegyi Gergely szegedi vádlói ellenében abból a célból, hogy mintegy megindokolja és mentegesse a gulyás viselkedését, az alku meghiúsulása feletti elkeseredését, az abból fakadó italozást, káromkodást és a szentképek megcsúfolását. A két gulyás ötlötte ki - esetleg a csárdásné segítségével - és vette rá a muzsikusokat, hogy ők is eszerint valljanak. A bírák azonban rájöttek, hogy hazugság - például mert a "circumspectus" Cseh András szavának nagyobb hitelt adtak, mint a gulyásokénak meg a zenészekének -, s ezért nem foglalkoztak vele a továbbiakban. Ez a verzió azonban továbbra is nyitva hagyja a szegedi vádlók motivációjának a kérdését, illetve csak az erkölcs és a hit védelmének - véleményem szerint nem elégséges - indokát kínálja.

⁵⁶ Csongrád megye 1807. évi statútuma: CORPUS statutorum III, 459.

⁵⁷ Szeged város 1727. évi statútuma: Uo. 736.

A másik magyarázati lehetőség, amit sokkal inkább valószínűnek tartok, így hangzik. "Röpülő" és a muzsikusok az igazat vallották, Cseh gazda valóban meg akart venni Hegyitől egy lovat. Mivel azonban sem ő maga, sem a kocsisa még csak utalásszerűen sem említette a délután ezen mozzanatát, az a ló valószínűleg nem legálisan volt Hegyi birtokában, s a két szegedi nagyon jól tudta ezt. Cseh András és kocsisa tehát egyáltalán nem véletlenül járt a csárdában azon a délutánon - a találkozót talán Gyurka kocsis szervezte meg, aki mint vallomásában is elmondta, már korábban is jól ismerte Hegyit. A gazdának, aki jóllehet, legtöbbször többes számban beszélt a gulyásokról és tagadta, hogy bármelyiket is ismerné, magának is tudnia kellett a lebonyolítandó ügyletről, vagyis arról, hogy miféle jószágot és kiktől fog megvenni. Azt is valószínűnek tartom, hogy az alkuhoz a muzsikusok és Hegyi két társa lehettek a tanúk, ahogyan nagy valószínűséggel ők szolgáltatták volna az ún. szóbeli tanúbizonytságot - a kor jogi nyelvén szólva a testimonium humanum⁵⁸ - is a tényleges adásvételhez, ha az valami miatt nem hiúsult volna meg. Talán Cseh Andrásnak nem nyerte meg a tetszését a felkínált ló: Hegyi káromkodásából és a ló dicséréséből mindenesetre erre lehet következtetni. Az is elképzelhető azonban, hogy nem találta megnyugtatónak a ló származásával kapcsolatos bizonyítékokat - akár egy kézen-közön szerzett vagy hamisított passus formájában adták is azt elé a gulyások, akár élő és kikérdezhető emberi bizonyosságokra hivatkoztak.⁵⁹

⁵⁸ A szóbeli és az írásbeli tanúbizonytságoiról a kora újkori magyarországi eljárásjogban általában ld. BÓNIS 1962; Uő. n.d.; KÁLLAY 1999; MEZNERICS 1933; Jómagam ezen a téren elsősorban egyes polgárjogi ügyletek, valamint a boszorkányperek és az azokban szereplő boszorkányvallomások szempontjából végeztem konkrétabb kommunikációtörténeti és történeti antropológiai vizsgálatokat: KRISTÓF 1999, 2002 és "How To Make a (Legal) Pact..." (megjelenés alatt); A kérdéskört érinti, de nem kifejezetten a jogi kommunikáció szempontjából tárgyalja: TÓTH 1996.

⁵⁹ A vidék helyhatósági rendeletei még a 19. század elején is ismételtetik azt a "régibbnek" titulált rendszabást, miszerint vásári cédula vagy passus iratása nélkül nem szabad semmiféle "járó jószágot" eladni, illetve megvenni. Ld. például Csongrád megye 1807., 1821. és 1826. évi statútumait: CORPUS statutorum III, 459, 472 és 481. A rendeletek efféle sorozata, valamint a Csongrád megyei Levéltár 18. század végi jószágtolvajlái pereit azonban azt mutatják, hogy az adásvételi aktusok szóbeli/rituális hitelesítési formája korántsem tűnt el a gyakorlatból, és nem is kizárólag az illegalitás szférájában maradt fenn. Hajdú Lajos például az 1770 és 1795 között felterjesztett rabtabellák anyagában talált egy (közelebbről sajnos nem datált) szegedi esetet, amikor

A gulyások egyike, "Röpüllő," a maga részéről úgy tűnik, nem tartott a bizonyítékok megkérdőjelezhető voltától, ezért is merhette bevallani az ügyletet a félegyházi bíróság előtt. Géczi András neve a korszak és a vidék más jószágtozajlási pereiben is felbukkan:⁶⁰ a jelek szerint igencsak bejáratos volt - akaratán kívül - a törvényszékekre, s így nagyon jól tudhatta, mit és hogyan lehet és kell ott mondani, mit és hogyan lehet bizonyítani. A másik gulyás, a valamivel fiatalabb Bense Tamás azonban nem volt ilyen vakmerő. Ő a délutáni események ezen vonulatából csak Hegyinek a szóban forgó négy lábú lelkével kapcsolatos káromkodásáról vallott, mint korábban idéztem, arról már nem, hogy ez milyen összefüggésben hangzott is el. Talán félelmének tudható be az is, hogy a szembesítésről és a tanúvallomások augusztus 3-i authenticációjáról is hiányzott - valószínűleg elmenekült.

Nehéz elképzelni továbbá, hogy Balog csárdás és Éva asszony is ne tudtak volna a készülő illegális adásvételről. A korszak és a vidék peranyaga szerint igen gyakran előfordult, hogy éppenséggel a kocsmárosok funkcionáltak a lopott jószág orgazdáiként,⁶¹ s joggal vélhetjük, hogy egy csárdásnak már csak a saját érdekében is tisztában kellett lennie azzal, mi is zajlik az általa vezetett intézményben. Ahogy feltehetőleg a csárdásnéak is. Amikor azonban a Hegyi és Cseh gazda közötti ügylet meghiúsult és megtörtént a "skandalum," férj és feleség útjai kettéváltak. A csárdásné a bíróság előtt a gulyásoknak 'falazott', jóllehet, a lóügyről (osztva talán Bense gulyás kétségeit?) nem tett említést, a csárdás viszont a közrend, a vallás - valamint saját csárdási státusa - védelmében Cseh gazda mellé állt.

a jószág legális birtoklásának a tanúsításához a magisztrátus egyáltalán nem kért írott bizonyítékot, az illetőnek vagy az eladót, vagy a szavatost, vagy valamely az áldomásívás rítusában résztvevő tanút kellett (volna) csak megneveznie: HAJDÚ 1985, 222.

⁶⁰ A Csongrád megyei Levéltár Bűnfenyítőtörvényszéki iratai között az 1770-es években Szegeden lefolytatott jószágtozajlási perek többször is feltűntetik "Röpüllőt": tanúként is, bűntársként is, vádlóként is szerepel, máskor pedig egyszerűen csak hivatkoznak rá, mint ismerős gulyásra: CsmL, SZL, IV. A. 1018. d. 2-3.

⁶¹ Az 55. jegyzetben említett Csongrád megyei pereken túl az 1770/90-es évek országos rabtabelláiból hoz példákat HAJDÚ 1985, 226.

Az itt bemutatott értelmezést az 1771. áprilisi szegedi vádiratnak és ítéletnek a feljelentő kilétére vonatkozó utalásai is alátámasztják. Az ott legtöbbször hivatkozott (és legsúlyosabb) vádak, mint említettem, Gyurka kocsis felé mutatnak, aki azonban nyilván nem önszántából, hanem gazdája bízgatására jelenthette fel Hegyit. A háttértörténet ismeretében immár úgy érvelhetünk, hogy a "circumspectus" szegedi civis és a gulyások közötti illegális ügylet megghiúsulása után Cseh gazda megijedhetett (talán meg is zsarolták), hogy mégis kiszivárog, miféle üzletet is akart kötni, amelyben ráadásul, mint a délután további eseményei mutatták, nemcsak egy enyveskezű, hanem egy részegeskedő, káromkodó, istenkáromló, erőszakos gulyás lett volna a partnere. Ezért indított - véleményem szerint jó híre és reputációja védelmében, annak bemocskolását megelőzendő - pert a Kiskun Kerület törvényszéke előtt, oly módon azonban, hogy ő maga mindig igyekezett a háttérben maradni (ahogyan vallomásaiban is ennek megfelelően beszélt a saját szerepéről), s fő vádlóvá a lopott ló megvételének a megszervezésében valószínűleg szintén sáros kocsislegényét tette meg. A per tulajdonképpeni célja, a szegediek legfőbb motivációja tehát az lehetett, hogy az illegális adásvételi ügyletet elkendőzzék a - lehetőleg minél súlyosabb - blaszfémia vádjával, s hogy Cseh András uram ne mint orgazda, hanem mint becsületes törvény- és vallástisztelő polgár kerüljön ki a ferencszállási délután zűrzavarából.⁶²

⁶² A kora újkori társadalom presztízsértékei között roppant fontossággal bíró becsület-koncepciót német - és elsősorban a közép és alsó, a városi és a falusi rétegekre vonatkozó - példákon keresztül tárgyalja VAN DÜLMEN 1990, különösen: 57-91. A kora újkori Magyarországon kiadott jogi-eljárásjogi irodalom szintén tág teret szentel a "rút hírnév" alóli megtisztulás törvényes módzatainak, így például Kithonich János Werbőczy Hármaskönyvéhez készített, s a 17. század elejétől egészen a 19. század közepéig többször kinyomtatott eljárásjogi kézikönyve négy cikkelyben tárgyalja hosszan a (nemesi és polgári) tisztességvesztés eseteit és az az alóli felszabadulás lehetőségeit: KITHONICH 1650, 205-212 (Jómagam a munka e löcsei kiadását használtam); A polgári "jó hír" és reputáció védelme hasonló részletességgel jelenik meg a szabad királyi városok jogkönyvében is, ahol a rágalmozás (a vérontással együtt) külön fejezetet is kap: JUS CIVILE 1701, Tractatus secundus: 29-87.

Ami végül a bíróságok hallgatását illeti az adásvétel tárgyában, sajnos csak találgatni lehet. Cseh gazdának és kocsisának vagy sikerült teljes mértékben letagadniuk, és mint a gulyások által koholt vádat, visszautasítaniuk az egészet - mégpedig a pernek még 1770. július 13-a és 24-e közötti fázisában, mielőtt hivatalos szegedi kihallgatásuk megtörtént volna -, vagy pedig Cseh András valamilyen módon "összedolgozott" a Kiskun Kerület valamint a saját városa bíróságával, akik aztán maguk is jobbnak látták nem bolygatni a lőügyet. A találgatás csak találgatás marad, az viszont bizonyos, hogy valaminek történnie kellett, hiszen három tanú teljesen egybehangzó vallomását egyetlen bíróság sem hagyhatta egyszerűen figyelmen kívül...

A lóeladási kísérlet, egy bármennyire is illegális, mégis formális és a szokásjog által szabályozott alku háttértörténete új - a blaszfémia vádját más aspektusból érintő - megvilágításba helyezheti a szentképekkel való bánásmódot is. A közép- és kora újkori jogi és vallási gyakorlatból jól ismert, hogy szakrális tárgyak, ábrázolások, képek jogi-hitelesítő funkciót is betölthettek. A közép- és a kora újkori ajándékozási, adásvételi aktusok során ilyen szentesítő szereppel bírt a templom, az oltár, az utóbbira helyezett szerződés vagy Biblia, míg a bíróságokon az eskütétel alkalmával előbb szentek különböző ereklyéit, keresztek, majd evangéliumos könyveket, Bibliákat használtak.⁶³ A 17-18. századi Magyarországon konkrétan a szentképekkel kapcsolatban ilyen jogi színezetű használati módról tanúskodnak - pontosabban ilyen jellegű ismeretanyagot (is) terjesztettek - például egyes mirákulumoskönyvek.⁶⁴ Így például Nádas János "A' Boldogságos Szűz az halállal tusakodók anyja" című, 1658-ban Nagyszombatban kiadott csodatörténet-gyűjteményében,

⁶³ Középkori példákat tárgyal CLANCHY 1993, 253-293 és THOMAS 1978, 27-57 (Angliából), BLOCH 1939, 171 és SCHMITT 1990, 58-134 (Franciaországból); Az összeurópai középkori kultúrából válogat KLANICZAY - KRISTÓF 2001; Középkori magyarországi példákat idéz KLANICZAY 1990, 223; Kora újkori magyarországi példákat elemez KRISTÓF "How to Make a (Legal) Pact..." (megjelenés alatt).

⁶⁴ A fogadalomtétel aktusához kapcsolódó motívumaikat összefoglalja TÜSKÉS 1993, 124-125, ahol megemlíti egyéb jogi/vallásos aktusoknak (például keresztelő, házasságkötés) a (búcsúhelyi) szentképek előtti lebonyolítását is: Uo. 181.

amit Jászberényi Tamás fordított magyarra, egyes történetek a szentképeket a fogadalomtétel aktusa fontos eszközeként jelenítik meg: nekik/előttük kell a hívőnek elköteleznie magát.⁶⁵ Esterházy Pál Az boldogságos Szűz Maria szombattya, az-az minden szombat napokra való aetatosságok című, ugyancsak Nagyszombatban 1691-ben majd 1701-ben is megjelentetett mirákulumos könyvének néhány csodaelbeszélése a képnek tett felajánlás szóbeli formáján túl annak írásbeli, valamint a megegyezés gesztusát, a kézfogást idéző, rituális formáját is megjeleníti.⁶⁶ A fogadalomtételnek egy ugyancsak szentképhez fűződő, megint másfajta gesztusát reprezentálja Esterházy 1690-ben Nagyszombatban megjelent másik munkájának, Az egész vilagon levő csudalatos Boldogságos Szűz kepeinek rövideden föl tet eredeti című mirákulumgyűjteménynek az egyik elbeszélése.⁶⁷

Ebben az értelmezési keretben tekintve a ferencszállási csárda falán függő szentképeket, nem zárható ki, hogy azok esetleg valamely szakrális/jogi szentesítő

⁶⁵A Szent Aloysius Gonzagáról szóló történetben például a mindössze egyesztendő kisfiú "a' Boldog Aszony képe előtt Florentiában örök szüzességre, és Szombat napoknak meg-bőjtölésére erős fogadással kötö magát." NÁDASI 1658, 103. (Kiemelés tőlem: Sz. K. I.)

⁶⁶A harmincnegyedik szombat alatt a szentkép még kifejezettebb jogi funkciót tölt be: "Francia Országban egy Priscus névű Franciái Király, ki még Pogány vala, hogy hallotta volna [...], hogy egy Szűz egy Fiat szülne ez Világra, ki meg-váltója leszen az Emberi Nemzetnek, Carnotumban faragot Bóldogságos Szűz képéhez [...] méne Országának fő Tagjaival, s' az egész Országát, Birodalmát az szüendő Szűznek ajánlá, kiről levelet-is írata, s' azon kép-eleibe tette." ESTERHÁZY 1691, 125. Ugyanebben a műben a negyvennyolcadik szombat alatti csodatörténet szintén a felajánlás és a fogadalomtétel sajátos gesztusát köti a szentképhez: "völt egy igen áetatos Özvegy Aszszony, kinek Ura meg-halván igen nagy szegénységre jutott. Ezen szegény Aszszony-állat nem tudván mihez nyúlni, két kis leánkája lévén, az Bóldogságos Szűz Templomába méne [...], ott az Szeplőtelen Szűz képe, s' Oltára-előtt le-borúlván az két kisdéd leánkával együt így szólla. O te gyönyörűséges és Felséges Szűz Maria, [...] légy mind énnékem, mind pedig e' két gyermekemnek Tútora, végy óltalmod-alá, imé mind a' kettő tiszta Szűz, kiket kezédbe ajánlok, vedd óltalmod-alá, ártatlan gyermekimet, hogy mind hárman magasztalhassuk Szent Nevedet. Mely imádság-után az Oltárra vivén két leánkáját, fogá kezeket, s' tévé az Bóldogságos Szűz kezére, mondván ihol én édes kegyelmes Aszszonyom ezeket én ez máii napon néked adtam, semmi közömet nem tartván hozzájuk, kérlek még is nagy alázatossággal, méltóztassál gondgyokat viselni." Uo. 149-150. (Kiemelések tőlem: Sz. K. I.)

⁶⁷A történet szerint Montpellier városára egykor az Úr nagy dörgés, villámlás közepette olyan jégesőt és "mennykőhullást" küldött, hogy a város már elveszni látszott. "Erre nézve az egész Tanács a' Boldog Szűz Templomában futván a' Város kulcsait lábai elejében vetvén" könyörgött a Szűznek, hogy űzze el a veszedelmet a fejük föül - ami meg is történt ESTERHÁZY 1690, 179-180. (Kiemelés tőlem: Sz. K. I.)

funkcióval (is) bírhattak a Hegyi Gergely és Cseh András között lezajlott üzletelés során. Jóllehet, ezt a feltételezést semmiféle közvetlen szövegszerű megfogalmazás nem támasztja alá a periratokban, az azokban leírt situáció (szentképek egy közintézmény falán, ahol egy jogi aktus zajlik) mégis felbátorít arra, hogy felvessem egy ilyen olvasat lehetőségét is. A szentek együtt ivásra való felszólítása például - a polgárjogi ügyletek során rituálisan kötelező áldomásívás szokását (is) idézheti. Figyelemre méltó, hogy ez a szokás olyannyira bevett és kötelező érvényű volt, hogy még lopott jószág értékesítése esetén, teljesen illegális ügyletekben is megjelent, amint azt a vidék más büntetőperei tanúsítják. (A csárdák meglátásom szerint azért is kaphattak az illegális jószágkereskedelemben központi szerepet, mert azokban mindig akadt kellő számú "szóbeli bizonyság," akik az ilyen ügyleteknél tanúskodhattak, és az áldomásívás non-verbális szentesítő rítusánál is jelen lehettek.) Innen nézve, Hegyi Gergely elkeseredett cselekedete mintegy gúnyos legyintés e szokásra (is): ihatunk már a füstbe ment alkura...

A szentek kultuszának volt továbbá egy másik, az egyház által a középkor óta kárhoztatott, elítélt aspektusa: a szentekhez folyamodók meg is büntethették - mégpedig ábrázolásaikban - a segítségüket megtagadó szenteket, így módon is kikényszeríteni akarván a kérés teljesítését.⁶⁸ Ez a gyakorlat a kora újkori Magyarországon is ismert kellett legyen,⁶⁹ jóllehet nyomai csak elszórtan lelhetők fel, s nem is mindig egyértelműek.

⁶⁸ A középkori nyugat-európai szentkultusból a szentek "megalázásának" jellegzetes példáit tárgyalja GEARY 1979.

⁶⁹ A jelenség magyarországi előfordulásának a lehetőségét - a "verletztes Kultbild" mirákulumirodalom közvetítette nemzetközi elbeszélésmotívumának alapján - Tüskés Gábor vetette fel. Vizsgálatai szerint a motívum főként határvidékeken tűnik fel nagyobb gyakorisággal, s a kép megsértőiként Magyarországon elsősorban törököket és protestánsokat jelenítenek meg a csodatörténetek. Megemlíti továbbá, hogy az ilyesfajta történetek akár valamilyen valóságmag köré is szerveződhetnek: TÜSKÉS 1993, 34. Itt mondanék köszönetet Benedek Katalinnak, Égető Melindának és Tomisa Ilonának, akiktől a szentképek és szobrok megbüntetésére vonatkozóan értékes, (ám elsősorban recens) néprajzi adatokat kaptam - ezek számbavétele és értékelése meghaladná a jelen tanulmány kereteit.

A szabad királyi városok jogkönyvének, a 16. század végi kéziratban illetve XVIII. század eleji nyomtatásban is ismert Jus civilének az egyik cikkelye például máglyával büntetendőnek ítéli, ha valaki valamely "Szentnek képeinek, ugy mint Feszületnek, Boldog Szűz Mária képeinek falra, vagy egyéb fële eszközre felirattattnak szemeit ki vájné, hogy abból ördögösséget űzne, avagy hogy másképpen ki gondolt módon [...] ahoz hasonlittatnék." ⁷⁰ Vajon varázslásról, mágikus eljárásról van-e itt szó, vagy a szentkép szándékos fizikai bántalmazásáról? A szemkiszúrás aktusát egyik mirákulumos könyvünk éppenséggel ez utóbbi kontextusban jeleníti meg, jóllehet, a büntető szándék tekintetében ez sem egyértelmű.⁷¹ A 16. század közepétől a 18. század végéig Magyarországon legnépszerűbb katolikus katekizmus, Canisius Péter Keresztyeni Tudomannac reouid Summája, melyet Vásárhelyi Gergely fordított magyarra,⁷² a gyónás mikéntjét tárgyalva szintén tartalmaz egy a szentképek esetleges bántalmazásával számoló, azt firtató kérdést. Az ötödik halálos bűn, a harag bűnének eseteit sorolva kérdezi: "Isten boszszuságára Képeit ferteztettedé meg haragodban, auagy szaggattadé el?"⁷³

⁷⁰ A második rész harminchatodik cikkelyének ugyanitt található latin nyelvű megfelelője, valamint 16. századi kézírata Szent János képét is odasorolja az említettek közé. JUS CIVILE 1701, 60 (Kiemelés tőlem: Sz. K. I.); A XVI. század végi kéziratot változatot kiadta HARSÁNYI 1909. Utóbbiban a Szent János képére történő hivatkozás Uo. Art. 36, 74.

⁷¹ Esterházy Az boldogságos Szűz Mária szombattya című művében a harminckettedik szombathoz rendelt történet olyan kontextusba ágyazza e szokást, mely a képek meggyalázása után azonnal bekövetkező természetfeletti büntetést hangsúlyozza: "egy Eretnek Cyprius névű Constantia Városában lakozó Ember [...] Szombat napon az Bóldogságos Szűz Temploma mellett el-menvén egy ökrök szekérrel, midőn az Litániákat hallaná, se meg nem állot, se süveget nem vetet, sőt az Litániákat kárhoztatá, és az minémű Bóldogságos Szűz képe az ajtó-előt állot azt rútúl szidalmazván, eggyik szemét az nála-való késsel ki-vájá, hogy azzal az Bóldogságos Szűznek valami mocskot tenne; az honnét, nem meszsze hanem csak egynéhány lépésnire menván, im az ökrök meg-dühödvn, az szekeret diribról darabra ronták, kinek egyk szege igyenesen azon Embernek szemeibe esvén, azontúl az jobbik szemét, melyet ő-is az Bóldogságos Szűz képeinek ki-vájt vala, ki tolyá, s' azon helyen az egész szeme ki folyván meg-vakúla fél szemére." ESTERHÁZY 1691, 110-111. (Kiemelés tőlem: Sz. K. I.)

⁷² CANISIUS 1604. (Jómagam e második kiadást használtam.)

⁷³ Uo. 74. (Kiemelés tőlem: Sz. K. I.)

Olykor a korszak katolikus városaiból is előkerülnek a szentképekkel szemben való tiszteletlen viselkedésről, sőt bántalmazásukról tanúskodó peres ügyek,⁷⁴ s - legalábbis elbeszélésmotívumként - kora újkori mirákulumos könyveink is jól ismerik azt. Az egész vilagon levő csudalatos Boldogságos Szűz kepeinek rövideden föl tet eredeti például több olyan történetet is tartalmaz, melyek éppenséggel a kálvinisták (és a zsidók) nyakába varrják az efféle bánásmódot⁷⁵ - mintegy megtámogatva a Cseh gazda monológjában is tetten érhető, a felekezetek közötti különbségekről alkotott leegyszerűsítő, "populáris" véleményeket.

Végül, explicite a szentkép megbüntetésének a szándékáról szól Az boldogságos Szűz Maria szombattya negyvenhetedik szombathoz rendelt története, melyben egy istenfélő papot a sátán paráználkodásra ingerel, s ő hiába fordul Máriához, az nem segít legyőznie a kísértést. Ezért "egy Szombat napon mégyen az Szentegyházba, látván az óltáron az Bóldogságos Szűz képét Szent Gertrud Szűz képével egygyütt, az holott az Bóldogságos Szűznek szép aranyas Korona vala fejében, az másiknak pedig egy gyenge fatyol, le-térdepelvén nagy fohászkodásokkal, és könnyhullatásokkal monda. O mennek földnek Királyné Aszszonya, az én lelkemnek Isten után leg-nagyobb reménye, ihol mindennap imádkozom tellyes szívvel előtted, kérlek, hogy az Istentelen fajtalan gondolatoktól meg-mencs, az kik-miatt már erőm-is éppen el-lankadt, s' csak nem kétségbe esem, s' imé még is o édes Anyám nem szénsz-meg engem az te igaz hív szolgádat, nem távozván el-tőlem az gonosz gondolatok, nem tudom azért már hová hajcsam bűnös fejemet, hanem imé látom Szent Gertrud képét Korona nélkül lenni ahoz folyamodom, s' fejedről le-vévén az Koronát

⁷⁴ Így például Székesfehérvárról, ahol 1758-ban Salamon István "a Szűzanya képére köpött, hogy az csak egy darab papíros," amiért harminckét korbácsütést kapott. KÁLLAY 1996, 193. Majd 1774-ben Alföldi András úgy fakadt ki a - valamilyen módon - ráesett Szűz Mária kép miatt: "B...m a boldogságos lelkét a képének, miért esett a nyakamba!" s a földhöz is vágta a képet. Ő is ugyanazt a büntetést kapta. Uo. 196.

⁷⁵ ESTERHÁZY 1690, 105, 143 és 136-137.

annak tészem fejébe ha segíteni nem akarsz." Erre Szűz Mária azon nyomban megjelenik és elűzi a kísértést.⁷⁶

Ami immár a ferencszállási esetet illeti, az ottlévők vallomásai annyit kétségtelenül tanúsítanak, hogy a lova eladásával sikertelenül próbálkozó gulyás elkeseredése éppenséggel a szentek és képek ellen fordult. "B...m a lelkit, ebatta," "nem isten az," "sem nem kapálnak, sem nem kaszálnak" – az itt vázolt kontextus ismeretében vajon értelmezhetjük-e úgy Hegyi szavait és a szentképek lelcsolását, mint a szenteknek az üzlet meghiúsulása miatti szándékos bántalmazását, netán mint valamilyen rituális büntető/kényszerítő aktust? Lehetséges, hogy azért veti és csúfolja meg Hegyi a szenteket, mert úgy véli, hogy azok nem segítettek neki az alku során?

Ezeket a kérdéseket, bármennyire is izgalmas, új perspektívákat nyithatnak történetünk megértésében, egyelőre inkább csak megfogalmazni, mintsem megválaszolni tudom.

*

Az ilyen és hasonló "mikrotörténetek" egyszerre reprezentálnak valamely egyedi, úgy és abban a formában soha máskor meg nem történt eseményt, valamint annak olyan aspektusait, melyek a kor társadalmára, kultúrájára nézve általánosíthatók is lehetnek.⁷⁷ Az itt tárgyalt történetben az esemény - a ferencszállási délután és a rákövetkező büntetőper - a 18. század végi magyar városi-pusztai kisemberek életvilágát⁷⁸ idézi, ennek egyedi, egyszeri leképeződése, ahogyan a kilenc szereplő, valamint - bizonyos fokig - a bírák is ez utóbbinak az egyedi, individuális "termékei." Ám a vallomásokban, s a bíróságok által megfogalmazott vagy éppen elhallgatott vádakban felsejlő motivációk, stratégiák és értékek már korántsem csak szubjektív, individuális megnyilvánulások voltak. Az a

⁷⁶ Uo. 147-148. (Kiemelés tőlem: Sz. K. I.)

⁷⁷ Egyediség és általánosítás, esemény és struktúra viszonyáról, valamint a mikrotörténeti kontextualizálás problémáiról ld. LÉVI 2000.

⁷⁸ Alfred Schütz kifejezését értelmezi és továbbgondolja HABERMAS 1994; BERGER - LUCKMANN 1998; IMHOF 1992; BAUSINGER 1995.

tudásanyag, amit a kilenc szereplő a korabeli büntetőjogi és polgári jogi normák, a törvények és elvárások, a vallásos viselkedés, a felekezetek közötti különbségek, a becsület és a tisztesség értékei vagy akár a rend és a lázadás kifejezésformái terén felhalmozott, s amiről a per során - szó szerinti és átvitt értelemben egyaránt - tanúságot tett, továbbá az a mód, ahogyan ezt a tudásanyagot az egyes individuumok - a saját céljaik érdekében, tudatosan, pro vagy kontra argumentumként - felhasználták, közösségi-társadalmi eredetű volt. Egyrészt a korabeli pásztortársadalom, másrészt a városi polgárság, harmadrészt pedig a kettőnek mintegy határán elhelyezkedő "csárdatársadalom" produktuma.

Ami a csárdákat illeti, ezek egyrészt fontos elosztópontjai voltak a korszak illegális jószágkereskedelmének, ugyanakkor azonban a XVIII. század végi megyei/városi rendeletek a közrend védelmének, s a ferencszállási eset tanúsága szerint a későbarokk katolicizmus, a vallásos értékek közvetítésének a feladatával is felruházták őket. A csárda falán a világi és vallásos képek a szekuláris és szakrális értelemben egyaránt hierarchizált társadalmi rend "bevésésének" vizuális eszközeiként szolgáltak,⁷⁹ ami azonban korántsem zárt ki másfajta használati módokat. A csárdás, valamint a csárdásné és a muzsikások hezitáló, egymástól is eltérő vallomásaiban, lavírozó magatartásában a csárdáknak pontosan ezen, hol a "legálishoz", hol az "illegálishoz," vagy inkább mind a "legálishoz", mind az "illegálishoz" húzó marginalitása, mindkét szféra által befolyásolni és dominálni kívánt társadalmi "küszöb"-funkciója nyilvánult meg. Hegyi és a gulyások üzelmeiben, "skandalumot" kiváltó szavaikban és tetteikben pedig nem más jelent meg, mint - a rend és a hatalom szempontjából tekintve - e határterületi "illegálitás" több, egymásra rétegződő, egymásba mosódó, sűrű formája.

⁷⁹ A korabeli magyarországi szentképek készítésének és használatának körülményeiről átfogó képet ad SZILÁRDFY 1984, 7-44; a búcsújáráshoz kapcsolódó kegyképekről ld. SZILÁRDFY - TÜSKÉS - KNAPP 1987, 46-56.

Ezen a ponton már feltehetjük a kérdést: vajon valóban olyan erőszakos lázadó - sőt, "kálvinistagyanús" felforgató - személyiség lehetett-e Hegyi Gergely, mint amilyennek a vádlók láttatni akarták? Vagy olyan kicsit iszákos, kicsit szabadszájú "hétköznapi" pásztoember, mint amilyennek a védők lefesteni igyekeztek? Hegyinek a történetekkel kapcsolatos saját verziója, mint említettem, nem maradt fenn. A magam részéről a két tábor hangoztatta vélemények eredője mentén tudom elképzelni történetünk főszereplőjét: a rideg pásztorok világához tartozó, a megyei/városi rendhez és a társadalmi/vallásos értékekhez meglehetősen kívülállóként viszonyuló férfiként, akitől éppen ezért nem állott távol, hogy kritikusan értékelje ugyanezt a rendet, s hogy értékelésének nemcsak merész szóbeli, hanem - akár rituális, akár profán - "tettleges" kifejezést is adjon. Ebbe a képbe pedig belefér a szentek, mint szakrális segítők és közvetítők "emberi" képre formálása s a hozzájuk való közvetlen-intim, esetlegesen akár ambivalens vagy negatív viszonyulás (amit akár "populáris" vallásosságnak is nevezhetünk), ahogyan belefér a társadalmilag tőle különbözőkről, főként a felette állókról alkotott és ki is mondott ellenséges vélemény (amit akár lázongásnak is nevezhetünk). Belefér továbbá a lopott lovakkal való üzletelés is. A gulyás mindenesetre kiváló stratégiát alkalmazott, amikor - minden ellenségeskedése és kritikája ellenére - mégis kihasználta a saját társadalma illetve a római katolikus egyház nyújtotta lehetőséget, s a kiskunfélegyházi per után a szegedi minoritákhoz menekült asylumba. Ez a döntése ismét csak számos, hasonló helyzetbe került kortársának a stratégiáját idézi,⁸⁰ választása tehát félig-meddig közösségi eredetű tudásanyagból eredt; a maga szempontjából viszont mintegy a kívülállóságaért kapott büntetést volt képes így módon enyhíteni.

⁸⁰ Az 55. számú jegyzetben említett jószágtolvajok (gulyások, csikósok, kondások), illetve a korszak más jellegű bűnöket elkövetett menekülői (főleg gyilkosok és rablók) közül igen sokan folyamodtak a szegedi ferencesekhez menedékjogért, amit rendszerint el is nyertek (pontos statisztikai adatokkal egyelőre nem szolgálhatok).

A gulyás hátán 1771-ben a nyilvánosság előtt csattanó hatvan botütés nemcsak egy javakorabeli szegedi cívis tekintélyét és reputációját védte meg implicit módon, hanem azt is kifejezésre juttatta, mégpedig nagyon is explicite, hogy a városi/megyei hatóságok alapvetően máshol húzzák meg legális és illegális valamint szent és profán határait, mint a pásztorok vagy más kisemberek.⁸¹ A verbális és a non-verbális kommunikáció (a beszéd, a gesztusok, a viselkedés) kontrollálására való kettős törekvés számos, Hegyi Gergely ügyéhez hasonló pert eredményezett területünkön a XVIII. század második felében. A gulyás története csak egy - az első - azok közül, melyeket e sorozatból elkezdtem feldolgozni, s a továbbiakban majd bemutatni kívánok. A többi per tanulságaival összevetve lehet majd megállapítani és értékelni azokat a szerepeket és stratégiákat, melyeket a XVIII. század végi dél-alföldi helyi hatalom képviselői ugyanúgy eljátszottak illetve alkalmaztak abból a célból, hogy a tőlük is elvárt viselkedési normákat és értékeket megerősítsék és megvédjék, mint ahogyan Cseh András gazda vagy Balog csárdás is tette a közrend, a vallás, ám ezeken keresztül (és ezeket ügyesen felhasználva) elsősorban a saját jól felfogott érdekében. Más perek, más mikrotörténetek azt is hasonlóképpen bizonyítják majd, hogy a szélesebb társadalmi "legalitás" megtestesítői és szószólói feddhetetlenségének az árát gyakorta a Hegyi Gergelyhez hasonló kisembereknek kellett megfizetniük.⁸²

*

Az 1770. július 4-i ferencszállási délután történetének elbeszélése során számtalanszor kellett éljek a feltételezés, a megengedés különféle kifejezőeszközeivel: a talán, az esetleg, a valószínűleg, a már amennyiben alkalmazásával. Jóllehet, mindvégig úgy éreztem,

⁸¹ A kora újkori büntetési módokat és büntető szertartásokat mint sajátos morális színjátékokat, megtisztító-elrettentő-nevelő célzatú látványosságokat tárgyalja VAN DÜLMEN 1990.

⁸² Itt szeretnék köszönetet mondani kritikus olvasóimnak, Sárkány Mihálynak és Vargyas Gábornak észrevételeikért és ötleteikért. Jóllehet, a történet jelen változatába csak egy részüket tudtam beépíteni, a tervezett további mélyfúrás során nagy segítséget jelentenek majd.

egyfajta detektívmunkát (is) végzek, az eredmény jócskán eltér attól, ahogyan egy Sherlock Holmes egyszer s mindenkorra megoldotta valamely ügyét.⁸³ A mikrotörténetírás elsődleges célja a kontextualizálás, ám az korántsem sikerül(het) mindig a megkívánható mértékben. S a büntetőper dokumentumtípusa maga is sokkal inkább olyan kutatói hozzáállást igényel, ami nem egyetlen, abszolút igazság feltárására irányul, hanem egymással konvergáló illetve szembenálló érvek összegyűjtését és magyarázatát célozza. Magyarázat persze igen sokféle lehet, ahogyan a fentiekben mindig jelezni is próbáltam, rámutatva a számomra legvalószínűbbnek tűnőkre.

Fenntartva esetleges tévedéseim, túl- vagy alulinterpretálásaim lehetőségét, s számolva azzal, hogy újabb iratok is felbukkanhatnak még, hadd zárjam ezt a történetet Mario Vargas Llosa A beszélő című regénye városi jogásznövendékből a macsigengák énekmondójává lett hősének kedvenc szófordulatával:

"Én legalábbis így tudom." Itt és most.

⁸³ Conan Doyle hősének jelek, jelzések, nyomok minúciózus olvasásából és fel- illetve megfejtéséből álló módszerét a történészek vizsgálati módszeréhez hasonlítja GINZBURG 1980.

IRODALOM

BAUSINGER, Herman

1995 [1986] Népi kultúra a technika korszakában. Ford. Szíjártó Zsolt. Budapest, Osiris-Századvég Kiadó (Folklór sorozat).

BERGER, Peter L. - LUCKMANN, Thomas

1998 [1966] A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés. Ford. Tomka Miklós. Budapest, József Műhely Kiadó.

BLOCH, Marc

1939 La Société féodale. La Formation des liens de dépendance. Paris, Éditions Albin Michel.

BÓNIS György

1962 Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686-1708. Szerk. Tóth András. Budapest. Akadémiai Kiadó. (Budapest várostörténeti monográfiái XXIII.)

BÓNIS György - DEGRÉ Alajos

1970 Tanulmányok a magyar helyi önkormányzatok múltjából. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

BÓNIS György - DEGRÉ Alajos - VARGA Endre

n. d. A magyar bírósági szervezet és perjog története. Budapest. (Kézirat gyanánt.)

BURKE, Peter

1992a [1991] "History of Events and the Revival of Narrative." In: Uő (ed.), New Perspectives on Historical Writing. Pennsylvania. The Pennsylvania State University Press, 233-248.

1992b [1991] (Ed.) New Perspectives on Historical Writing. Pennsylvania. The Pennsylvania State University Press.

CANISIUS, Péter

1604 Catechismvs [...] Keresztyeni Tudomannac reouid Summája. Bécs. (RMK I. 387)

CLANCHY, Michael T.

1993 [1979]. From Memory to Written Record. England 1066-1307. Oxford, UK - Cambridge, Mass. Blackwell Publishers.

CORPUS JURIS HUNGARICI. Magyar törvénytár.

1899 1526-1608. Budapest. Franklin Társulat.

1900 1657-1740. Budapest. Franklin Társulat.

CORPUS STATUTORUM HUNGARIAE MUNICIPALIUM. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye.

1892 III. A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályai. (Szerk. Kolosvári Sándor és óvári Kelemen) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

DAVIS, Natalie Zemon

1987 Fiction in the Archives. Pardon Tales and their Tellers in Sixteenth-Century France. Stanford, California, Stanford University Press.

1999 [1983] Martin Guerre visszatérése. Ford. Lafferton Emese és Sebők Marcell. Budapest, Osiris Kiadó (Mikrotörténelem sorozat).

ECKHART Ferenc

1954 A földesúri büntetőbíráskodás a XVI-XVII. században. Budapest. Akadémiai Kiadó.

ELIADE, Mircea

1996 [1957] A szent és a profán. A vallási lényegről. Ford. Berényi Gábor. Budapest, Európa Könyvkiadó.

ESTERHÁZY Pál

1690 Az egész vilagon levő csudalatos boldogságos Szûz kepeinek rövideden föl tet eredeti. Nagyszombat (RMK I. 1394). Faksz.: Budapest. 1994. Balassi Kiadó, MTA Irodalomtudományi Intézete. (Bibliotheca Hungarica Antiqua XXX).

1691 Az boldogságos Szûz Maria szombattya, az-az minden szombat napokra való aetatosságok. Nagyszombat (RMKI I. 1413). Faksz.: Budapest. 1995. Balassi Kiadó, MTA Irodalomtudományi Intézete. (Bibliotheca Hungarica Antiqua XXXI).

GEARY, Patrick J.

1979 "L'Humiliation des saints." Annales E. S. C., 34, 27-42.

GEERTZ, Clifford

1973 The Interpretation of Cultures. Selected Essays. New York. Basic Books.

1988 [1973] "Sûrû leírás. út a kultúra értelmező elméletéhez." Ford. Berényi Gábor. In: Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben. Szerk. Vári András. Budapest, Akadémiai Kiadó, 13-61. (Kérdőjel sorozat). (újraközölve: Geertz, Clifford: Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. Szerk. Niedermüller Péter. Budapest, 1994. Századvég Kiadó, 170-199. Antropológia sorozat)

1994 Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. Szerk. Niedermüller Péter. Budapest, Századvég Kiadó. (Antropológia sorozat)

GINZBURG, Carlo

1980 "Signes, traces, pistes. Racine d'un paradigme de l'indice." Le Débat, 6 (1980), 3-44.

1981 "La micro-histoire." Le Débat, 17 (1981), 133-136.

1991 [1976] A sajt és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világképe. Ford. Galamb György János. Budapest, Európa Könyvkiadó (Mérleg sorozat).

HABERMAS, Jürgen

1994 [1982] A társadalomtudományok logikája. Ford. Adamik Lajos et al. Budapest, Atlantisz Kiadó (Mesteriskola sorozat).

HAJDÚ Lajos

1985 Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Budapest. Magvető.

HARSÁNYI István

1909 (Közl.) "Buda, Pest, Kassa, Bártfa, Nagyszombat, Pozsony, Eperjes és Sopron szabad városok polgári jogai és régi szokásai." Történelmi Tár, 1: 52-87; 4: 481-509.

HOBSBAWM, Eric J.

1974 [1959] Primitív lázadók. Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és XX. században. Budapest, Kossuth Kiadó.

IMHOF, Arthur E.

1992 [1985²] Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat - és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen... Ford. Gellériné Lázár Márta. Budapest, Akadémiai Kiadó (Hermész Könyvek sorozat).

JUS CIVILE, sive statuta, privilegia, praerogativaeqvae ac consvetudines municipales regiae ac liberae civitatis Cassoviensis.

1701_Bártfa. (RMK I. 1619)

KÁLLAY István

1985 űriszéki bíraskodás a XVIII-XIX. században. Budapest. Akadémiai Kiadó.

1999 Városi bíraskodás Magyarországon 1686-1848. Budapest. Osiris Kiadó.

KITHONICH János

1650 Directio methodica processus iudiciarii iuris consuetudinarii [...] Rövid igazgatas a' Nemes Magyar Orszagnak és hozzá tartozó Részeknek szokott törvény folyasiról. Lőcse (RMK I. 835).

KLANICZAY Gábor

1981 "A középkori magyarországi szentkultusz-kutatás problémái." Történelmi Szemle 24, 273-286.

1984 "A történeti antropológia tárgya, módszerei és első eredményei." In: Történeti antropológia. Az 1983. április 18-19-én tartott tudományos ülés szak előadásai. (Szerk. Hofer Tamás). Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport (Antropológiai írások 8-10), 23-60.

1990 A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok. Budapest. Magvető Kiadó.

1992 "Történeti antropológia Magyarországon." In: Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. (Szerk. Mohay Tamás) Debrecen, Ethnica kiadás, 349-351.

KLANICZAY Gábor - KRISTÓF Ildikó

2001 "Écritures saintes et pactes diaboliques. Les usages religieux de l'écrit (Moyen Âge et Temps modernes)" Annales HSS, juillet-octobre, 4-5, 947-980.

KÖZELÍTÉSEK. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára.

1992 (Szerk. Mohay Tamás) Debrecen, Ethnica kiadás.

KRISTÓF Ildikó

1999 "'Rendeld el házadat, mert meghalsz.' A végrendelet készítés normái és formái a 16-17. századi magyarországi falvakban és mezővárosokban." In: Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára. Szerk. Benedek Katalin és Csonka-Takács Eszter. Budapest. MTA Néprajzi Kutatóintézet, 521-556.

(megjelenés alatt) "How to Make a (Legal) Pact with the Devil? Literacy and Customary Law in Witch Confessions in Early Modern Hungary". In: Demons, Spirits, Witches. Christian Demonology and Popular Mythology. Ed. Klaniczay, Gábor and Pócs, Éva. Budapest, CEU Press.

2002 "A számoktól a szövegekig: alfabétizációtörténet, olvasástörténet vagy kommunikációtörténet?" Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei, II, 1-2, 3-29.

KÜLLÖS Imola

1988 Betyárok könyve. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.

LÉVI, Giovanni

2000 [1991] "A mikrotörténelemről." In: Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok. Szerk. Sebők Marcell. Budapest, Replika Kör, 127-146.

LLOSA, Mario Vargas

1993 [1987] A beszélő. Ford. Pál Ferenc. Budapest, Magvető Kiadó (Világkönyvtár sorozat).

MAKOLDY Sándor

1926 "A káromkodás elterjedése és büntetése hazánkban 1850-ig." Ethnographia XXXVII 3 (1926), 122-131. és 4 (1926), 169-182.

MEZNERICS István

1933 A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16-19. században. Budapest. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából I.)

MISSZIONÁRIUSOK a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben.

1988 Szerk. Vári András. Budapest, Akadémiai Kiadó (Kérdőjel sorozat).

NÁDASI János

1658 A' Boldogságos Szûz, a halállal tusakodók anyja. Ford. Jászberényi Tamás. Nagyszombat. (RMK I. 931a)

A NÉMET társadalomtörténet új útjai. Tanulmányok.

1990 (Szerk. Vári András). Budapest, Közép- és Kelet-Európai Akadémiai Kutatási Központ.

FORMA processus iudicii criminalis seu Praxis criminalis.

1687 Nagyszombat. (RMK I. 1621)

REIZNER János

1900 Szeged története. IV. Szeged.

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR. Az 1531-1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I-II. Ed. Szabó, Károly.

1879 I. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala.

1885 II. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala.

SCHMITT, Jean-Claude

1990 La Raison des gestes dans l'Occident médiéval. Paris. Gallimard.

SZEGED története 2: 1686-1849.

1985 (Szerk. Farkas József). Szeged, Somogyi Könyvtár.

SZÍJÁRTÓ István

1996 "Mi a mikrotörténelem?" Aetas, 157-182.

SZILÁRDFY Zoltán

1984 Barokk szentképek Magyarországon. Budapest, Corvina Kiadó.

1995 A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből I. 17-18. század. Szeged, Néprajzi Tanszék (Devotio Hungarorum 2).

SZILÁRDFY Zoltán - TÜSKÉS Gábor - KNAPP Éva

1987 Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről. Budapest, Egyetemi Könyvtár (Bibliotheca Universitatis Budapestinensis Fontes et Studia 5).

TÁRKÁNY SZÛCS Ernő

1981 Magyar jogi népszokások. Budapest. Gondolat.

THOMAS, Keith

1978 [1973]. Religion and the Decline of Magic. Studies in Popular Beliefs in Sixteenth- and Seventeenth-Century England. London. Peregrine.

TÓTH István György

1996 "Mivelhogy magad írást nem tudsz..." Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.

TÖRTÉNETI antropológia. Az 1983. április 18-19-én tartott tudományos ülészek előadásai.

1984 (Szerk. Hofer Tamás). Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport (Antropológiai írások 8-10).

TÖRTÉNETI antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok.

2000 (Szerk. Sebők Marcell). Budapest, Replika Kör.

TÜSKÉS Gábor

1984 "A barokk kori szenttisztelet rétegei." In: Történeti antropológia. Az 1983. április 18-19-én tartott tudományos ülészek előadásai. Szerk. Hofer Tamás. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport (Antropológiai írások 8-10), 138-151.

1993 Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében. Budapest, Akadémiai Kiadó.

VAN DÜLMEN, Richard

1990 [1985] A rettenet színháza. ítélkezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban. Ford. Bérczes Tibor. Budapest, Századvég Kiadó - Hajnal István Kör (Metamorphosis Historiae sorozat).

VARGA Endre

1958 (Szerk.) Úriszék. XVI-XVIII. századi perszövegek. Budapest. Akadémiai Kiadó. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 5.)

ILDIKÓ SZ. KRISTÓF

THE SHEPHERDS, THE SAINTS AND THE WINE.
A ‘THICK DESCRIPTION’ OF A BLASPHEMY CASE
AT THE END OF THE 18TH CENTURY

In this article the author puts events that took place in a country inn (“csárda”) on July 4, 1770 at Fülöpszállás near Kiskunfélegyháza (Southern Hungary) under a micro-historical magnifying glass. During the judicial investigation of the “scandal” nine people were interrogated: three herdsmen, the inn-keeper, his wife, two musicians from the inn, a well-to-do prestigious burgher from the city of Szeged and his young coachman. The focus of the investigation was *crimen blasphemiae*: one of the shepherds was charged with cursing the almighty God and his saints - the latter by spilling wine on the sacred images on the wall of the inn and treating them atrociously.

The author argues that the importance of this case lies in the polysemy or multivalence that informs the nature of the “crime” and its circumstances as well as in the participants’ diverging interpretations of it. On the one hand, different spheres of contemporary everyday life - such as religion, customary law, oral/gestual/visual communication, social hierarchy and power etc - seem to be condensed in the events of this July afternoon which were given expression in one ‘dense’ act. On the other hand, behind the various behaviours, opinions and interpretations of the “scandal” by the different actors one can detect special individual and communal motivations, interests and strategies, typical of the region and the historical period concerned. Furthermore, at the root of these different motivations and strategies another story - that of a failed attempt of selling a stolen horse, hidden by the crime of blasphemy - takes shape.

Being convinced that any banal event of everyday life reveals highly important aspects of social life, the author tries to retell this “deep” story by adhering to the methodology of micro-historical analysis.